



Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές»

**Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα και τις
χώρες των Βαλκανίων**

Αγγελική Σαμαρά
Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Νικόλαος Τζιφάκης

Κόρινθος, Μάρτιος 2020



University of Peloponnese

Faculty of Social and Political Sciences

Department of Political Studies and International Relations

Master Program in
«Governance and Public Policies»

**Consequences of the Economic Crisis on Greece and the
Balkan Countries**

Aggeliki Samara
Supervisor: Nikolaos Tzifakis

Corinth, March 2020

Ευχαριστίες

Με το πέρας της ολοκλήρωσης της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες ξεχωριστά σε όλους όσους συνέβαλλαν στην διαδικασία εκπόνησής της.

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Νικόλαο Τζιφάκη για την καθοδήγησή του, την υπομονή του και την συμπαράστασή του, όποτε τον χρειάστηκα.

Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος «Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές», καθώς όλοι μαζί και ο καθένας ξεχωριστά συνέβαλαν σε ένα υπέροχο ταξίδι γνώσεων και αναμνήσεων.

Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης στην Ελλάδα και τις χώρες των Βαλκανίων

Σημαντικοί Όροι: Βαλκανικές χώρες-οικονομίες, Χώρες Δυτικών Βαλκανίων, Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), οικονομική κρίση, ΑΕΠ, Δημοσιονομικό έλλειμμα, Δημόσιο χρέος, Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών, Τραπεζικό σύστημα, Άμεσες Ξένες Επενδύσεις

Περίληψη

Το ζήτημα της οικονομικής χρηματοπιστωτικής κρίσης που ξέσπασε παγκοσμίως το 2008, αποτελεί το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας με κέντρο αναφοράς την υφιστάμενη κρίση στις Βαλκανικές χώρες και την Ελλάδα. Παρά τις εκτεταμένες προσπάθειες των κρατών της Βαλκανικής χερσονήσου και της Ελλάδας να περιορίσουν τις συνέπειες της κρίσης, αυτό δεν κατέστη δυνατό.

Η Ελληνική οικονομία τις προηγούμενες δεκαετίες βασίστηκε σε ένα οικονομικό μοντέλο υπερβολικού δανεισμού, υπερογκής δημόσιας και ιδιωτικής κατανάλωσης, αυξημένων εισαγωγών και Κυβερνητικών παρεμβάσεων που δημιούργησαν στρεβλώσεις στην οικονομία, συσσώρευση δημοσιονομικών ελλειμμάτων και δημοσίου χρέους. Η διαχείριση και η αντιστάθμιση της κρίσης στα οικονομικά μεγέθη της Ελληνικής οικονομίας έγινε μέσα από σύμφωνα σταθερότητας και συνεργασίας και την εφαρμογή σφικτών δημοσιονομικών πολιτικών οι οποίες δεν έλυσαν τα προβλήματα της οικονομίας και της κοινωνίας. Μία σειρά μακροοικονομικών μεγεθών όπως η ανεργία, ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ, το Δημόσιο έλλειμμα και χρέος έλαβαν εκρηκτικές διαστάσεις κατά την διάρκεια της κρίσης. Οι χώρες-οικονομίες των Βαλκανίων οι οποίες συνδέονταν με την Ελληνική οικονομία αλλά και με χώρες της Ευρωπαϊκής αγοράς μετά την αρχική μετάβασή τους την δεκαετία του '90 σε καθεστώς ελεύθερης οικονομίας, δημιούργησαν απολύτως εξαρτημένες οικονομίες. Οι οικονομίες αυτές βασίστηκαν κυρίως σε ένα τραπεζικό σύστημα που κατά κανόνα και στον μεγαλύτερο βαθμό ανήκε κεφαλαιουχικά και λειτουργικά σε χώρες κυρίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ταυτόχρονα οι Βαλκανικές χώρες καταστήθηκαν απολύτως ελκυστικές για επενδυτικές επιλογές των αναπτυσσόμενων οικονομιών της Ευρώπης, μέσω των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων. Η διαμόρφωση του Εθνικού προϊόντος των Βαλκανικών χωρών και ο ρυθμός ανάπτυξης τους βασίστηκε στα παραπάνω οικονομικά μεγέθη καθώς και στον εξαγωγικό τομέα αφού οι χώρες αυτές αποτέλεσαν βασικό προμηθευτή των Ευρωπαϊκών κρατών.

Consequences of the Economic Crisis on Greece and the Balkan Countries

Key Words: Balkan economies, Western Balkan countries, European Union (EU), economic crisis, GDP, budget deficit, public debt, current account balance, banking system, Foreign Direct Investment

Abstract

The issue of the economic crisis that broke out worldwide in 2008 makes up the subject study of the present dissertation focusing on the existing crisis in the Balkan countries and Greece. Despite the extensive efforts made by the Balkan states and Greece to limit the repercussions of this crisis, such a result was not achievable.

Over the previous decades, the Greek economy was based on a financial model of excessive borrowing, extreme public and private consumption, increasing imports and state interventions which, in turn, resulted in distortions, build-up of fiscal deficits and accumulation of state debt. The management and the counterbalance of the crisis within the financial figures of the Greek economy took place through stability and cooperation pacts as well as the implementation of tight fiscal policy. However, the economic and social problems were not actually solved. A range of macroeconomic figures such as unemployment, the variation rate of Gross National Product (GNP), public deficit and debt were most acute during the period of crisis.

The economies of the Balkan states that were connected not only with the Greek economy but also with the ones of the European market, after their initial transition into a free trade zone in the 90s, created totally dependent economies. Their economies were based mainly on a banking system which belonged, to a great extent, to the funds and functions of the European Union countries. At the same time, these countries became highly appealing to investment incentives by the developed European economies by means of Foreign Direct Investments. The formation of the National Product in the Balkan countries and the development rate focused on the elements mentioned above as well as on the exports since these countries were the primary supplier of the European states.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με την παρούσα δήλωση:

1. Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι η διπλωματική εργασία που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής, τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.

2. Οι απόψεις που εκφράζονται αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη του/ης συγγραφέα/ως και ο/η επιβλέπων/ουσα, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ' ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

Ο/Η δηλών/ούσα

Αγγελική Σαμαρά

.....

(Υπογραφή)

Περιεχόμενα

| | |
|---|----|
| Ευχαριστίες | 3 |
| Περίληψη | 4 |
| Abstract | 5 |
| ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ..... | 6 |
| Εισαγωγή..... | 8 |
| Σκοπός της Μελέτης..... | 9 |
| 1 ^ο Κεφάλαιο-Οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης: Περίπτωση Ελλάδας | 10 |

| | |
|--|----|
| 2 ^ο Κεφάλαιο- Οικονομική Διαχείριση της Ελληνικής Οικονομικής κρίσης αστοχίες και Αποτυχίες της Ελληνικής Οικονομίας..... | 11 |
| 2.1 Αντιμετώπιση της Ελληνικής κρίσης-Γεγονότα και αστοχίες | 11 |
| 2.2 Κοινωνικές Συνέπειες της κρίσης..... | 13 |
| 2.3-Οικονομικές Συνέπειες | 17 |
| 2.4 Συνέπειες στον τομέα της Υγείας..... | 21 |
| 3 ^ο –Κεφάλαιο-Οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης στις Βαλκανικές χώρες..... | 22 |
| 3.1-Εισαγωγή | 22 |
| 3.2–Οικονομικά χαρακτηριστικά και μετάβαση των Βαλκανικών χωρών-Οικονομιών | 23 |
| 3.3-Καταγραφή βασικών Οικονομικών δεικτών χωρών της Βαλκανικής στην διάρκεια της οικονομικής κρίσης..... | 24 |
| 3.4-Τρόποι Μετάδοσης της Κρίσης στις Βαλκανικές Οικονομίες..... | 32 |
| Συζήτηση – Συμπεράσματα | 36 |
| Βιβλιογραφία | 40 |

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

| | |
|--|---------------|
| <i>Διάγραμμα 2.1:Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα ανά μήνα, Νοέμβριος 2004-2019</i> | <i>σελ.18</i> |
| <i>Διάγραμμα 2.2: Εξέλιξη Μακροοικονομικών Μεγεθών της Ελλάδας για τα έτη, 2009-2013</i> | <i>σελ.20</i> |
| <i>Διάγραμμα 2 3: Απεικόνιση Δημοσίου Χρέους.....</i> | <i>σελ.21</i> |
| <i>Διάγραμμα:2.4- Οι τραπεζικές καταθέσεις στην Ελλάδα.....</i> | <i>σελ.22</i> |
| <i>Πίνακας 3-1-Μεταβολή του ΑΕΠ σε Σταθερές τιμές, για δέκα Βαλκανικές χώρες.....</i> | <i>σελ.28</i> |

| | |
|--|--------|
| <i>Διάγραμμα 3-1 Μεταβολή του ΑΕΠ σε Σταθερές τιμές, για δέκα Βαλκανικές χώρες.....σελ.28</i> | σελ.28 |
| <i>Πίνακας 3-2,Πρωτογενές Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης, για δέκα Βαλκανικές χώρες.....σελ.29</i> | σελ.29 |
| <i>Διάγραμμα 3-2,Πρωτογενές Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης, για δέκα Βαλκανικές χώρες.....σελ.29</i> | σελ.29 |
| <i>Πίνακας 3-3,Δημόσιο χρέος ανά οικονομία και ανά έτος ως ποσοστό του ΑΕΠ.....σελ.30</i> | σελ.30 |
| <i>Διάγραμμα 3-3,Δημόσιο χρέος ανά οικονομία και ανά έτος ως ποσοστό του ΑΕΠ.....σελ.30</i> | σελ.30 |
| <i>Διάγραμμα 3-4 Διαχρονική μεταβολή του μέσου Δημοσίου χρέους, ως ποσοστό του ΑΕΠ.....σελ.31</i> | σελ.31 |
| <i>Διάγραμμα 3-5,Καθαρή Ξένη Επένδυση ως ποσοστό του ΑΕΠ.....σελ.32</i> | σελ.32 |
| <i>Πίνακας 3-4,Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών, ανά χώρα και έτος ως ποσοστό του ΑΕΠσελ.32</i> | σελ.32 |
| <i>Διάγραμμα 3-6,Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών, ανά χώρα και έτος ως ποσοστό του ΑΕΠσελ.33</i> | σελ.33 |
| <i>Πίνακας 3-5,Καθαρή Ξένη Επένδυση ως ποσοστό του ΑΕΠσελ.33</i> | σελ.33 |

Εισαγωγή

Ο αντίκτυπος της χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης στην ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων υπήρξε σημαντικός. Η μείωση της αρνητικής επίδρασης της κρίσης στις οικονομίες και η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των πληθυσμών στις αντίστοιχες χώρες, είναι ζωτικής σημασίας για τη συνέχεια των χωρών και την λαϊκή υποστήριξη και την προώθηση της ευρωπαϊκής τους προοπτικής. Ταυτόχρονα, παρά τη σοβαρή

οικονομική επίπτωση της κρίσης στις χώρες αυτές, στις οικονομίες τους και στο βιοτικό επίπεδο των πληθυσμών τους, η μελέτη αυτή δείχνει σαφώς και επιβεβαιώνει τον φιλοευρωπαϊκό προσανατολισμό των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ευρώπη εν γένει παραμένει το βασικό πεδίο των πολιτικών ελίτ και των κυβερνητικών αρχών. Ωστόσο, η δυσχερής οικονομική θέση των Βαλκανικών χωρών (πτώση του ΑΕΠ, δημοσιονομικά ελλείμματα και διατήρηση του αρνητικού ισοζυγίου εμπορικών συναλλαγών), καθώς και οι αδυναμίες της δημοκρατικής διαδικασίας στην περιοχή, ενισχύουν την γενικότερη αδυναμία των οικονομιών αυτών.

Ο αντίκτυπος της κρίσης στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων ακολουθεί τις γενικές ευρωπαϊκές και παγκόσμιες τάσεις, αλλά με κάποια χρονική υστέρηση περίπου ενός έτους πίσω από την μετάδοση της κρίσης στην ΕΕ. Σύμφωνα με τα προσωρινά στοιχεία, μια γενική τάση ανάκαμψης ήταν εμφανής σε όλες τις χώρες στα μέσα της δεκαετίας του 2010. Σε όλες σχεδόν τις εν λόγω χώρες εξακολουθεί να υπάρχει πραγματική ή προβλεπόμενη αύξηση του ΑΕΠ. Αναμφισβήτητα για όλες τις χώρες της περιοχής απαιτείται καταγραφή των μακροοικονομικών μεγεθών που θα επιτρέψει την βιώσιμη ανάπτυξη των οικονομιών-χωρών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής αλλά και παγκόσμιας οικονομίας. Οι εξαγωγές πρέπει να ενθαρρυνθούν περαιτέρω και τα δημιουργηθεί εύφορο έδαφος για να προσελκυστούν περισσότερες άμεσες ξένες επενδύσεις.

Η καταπολέμηση των υψηλών ποσοστών ανεργίας και η καθιέρωση διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων στην οικονομία, την εκπαίδευση και το σύστημα υγείας θα επιτρέψουν την ανάκαμψη των εξεταζόμενων χωρών. Η διεύρυνση του ιδιωτικού τομέα και η αποτελεσματικότερη προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας θα μπορούσαν να αυξήσουν την ανταγωνιστική ικανότητα των αγορών. Μεταξύ άλλων η Ελλάδα έχει επίσης κλονιστεί από την οικονομική κρίση του 2008, αλλάζοντας τα δεδομένα που την χαρακτήριζαν την δεκαετία του 2000. Η πλειοψηφία των τομέων στην Ελλάδα έχουν πληγεί από τις συνέπειες της κρίσης, η ανεργία έφτασε σε επικίνδυνα υψηλά επίπεδα και οι πιθανότητες ανάκαμψης και αντιμετώπισης των προβλημάτων που προέκυψαν, φαντάζουν εξαιρετικά δύσκολες.

Σκοπός της Μελέτης

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση και καταγραφή των οικονομικών στοιχείων με βάση την εξέλιξη βασικών μακροοικονομικών μεγεθών ως αποτέλεσμα της παγκόσμιας

χρηματοπιστωτικής κρίσης σε χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου αλλά και της Ελληνικής οικονομίας. Μελετούνται οι επιπτώσεις που είχε η κρίση πάνω στις χώρες των Βαλκανίων και την Ελλάδα, τόσο στον οικονομικό όσο και τον κοινωνικό τομέα και οι ευρύτερες συνέπειες που αντιμετωπίζουν οι βαλκανικές χώρες σε σχέση με την ενταξιακή τους πορεία προς την Ε.Ε.

1ο Κεφάλαιο-Οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης: Περίπτωση Ελλάδας

Οι οικονομικές συνέπειες της κρίσης στην Ελλάδα την περασμένη δεκαετία (2009-2018) χαρακτηρίζονται από την σημαντική πτώση δεικτών της οικονομίας, όπως η συρρίκνωση του ΑΕΠ, η επενδυτική υστέρηση τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε εισροές κεφαλαίων, η εσωτερική υποτίμηση (περικοπές μισθών), η αύξηση της ανεργίας, η ανελαστική δημοσιονομική πολιτική μέσω των συμφωνιών σταθερότητας και ανάπτυξης για την μείωση των Δημοσιονομικών ελλειμμάτων, η ένταξη σε μηχανισμούς (ESM) που επιβλήθηκαν από τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής ένωσης και η αδυναμία των Ελληνικών τραπεζών να διοχετεύσουν ρευστότητα στην οικονομία (συρρίκνωση δανεισμού νοικοκυριών και επιχειρήσεων).

Από το 2000 έως το 2007, η Ελλάδα είχε μία από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες στην Ευρωζώνη, με το ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ να φτάνει ετησίως το ποσοστό 4,2%, καθώς παράλληλα οι ξένες επενδύσεις προς την Ελλάδα εμφάνισαν αυξητική τάση. Η σταθερότητα του κοινού νομίσματος και η συμμετοχή στην Ευρωζώνη είχαν σαν αποτέλεσμα η Ελληνική οικονομία να ενισχυθεί περαιτέρω από τις υψηλές εισροές των διαρθρωτικών ταμείων της ΕΕ για έργα υποδομής εν όψει των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004, την πραγματοποίηση διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και την συμβολή του τραπεζικού συστήματος. Ωστόσο πολλά παγκόσμια χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αλλά και διεθνείς οργανισμοί (ΟΟΣΑ) και οίκοι αξιολόγησης ανέφεραν πως η Ελληνική οικονομία θεωρούνταν εξαρτημένη κυρίως από τον διεθνή δανεισμό, την υπερβολικά αυξημένη καταναλωτική δαπάνη και την αδυναμία της οικονομίας να καταστεί ανταγωνιστική. Ειδικότερα ο υπερδανεισμός με υψηλά επιτόκια καθώς και οι αυξημένες δημόσιες δαπάνες είχαν σαν αποτέλεσμα την αύξηση των Δημοσιονομικών ελλειμμάτων και την διόγκωση του Δημοσίου χρέους. Η αυξημένη καταναλωτική δαπάνη που τελικά αύξησε την Συνολική ζήτηση της οικονομίας βασίστηκε κυρίως στον διεθνή ιδιωτικό δανεισμό και τις αυξημένες εισαγωγές ενώ ταυτόχρονα οι

Ελληνικές εξαγωγές δεν αντιστάθμισαν το εμπορικό ισοζύγιο με αποτέλεσμα την διαρκή αύξηση του ελλείμματος του Ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Επιπροσθέτως η Ελληνική βιομηχανία παρέμεινε προσηλωμένη στο παρελθόν με αποτέλεσμα να αδυνατεί να ανταγωνιστεί τον σύγχρονο κόσμο. Παρά την αξιοσημείωτη πρόοδο που σημειώθηκε στον χρηματοπιστωτικό τομέα, αξίζει να αναφερθεί πως αυτό δεν ξεκίνησε από τους εθνικούς πόρους, αλλά από εξωτερική βοήθεια, που δεν βοήθησε την περαιτέρω ανάπτυξη αλλά ανέπτυξε μια σχέση εξάρτησης με την εξωτερική βοήθεια, κυρίως της Ε.Ε. Η οικονομική κρίση που είχε ξεσπάσει σε παγκόσμια κλίμακα ήταν αναπόφευκτο να μην επηρεάσει και την Ελλάδα (Mitsakis, 2014: 251-252). Η κρίση στην Ελληνική οικονομία υπήρξε και σαν αποτέλεσμα της κρίσης του Ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος που διαμόρφωσε μια νέα οικονομική κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα.

Η κρίση σε Ευρωπαϊκό επίπεδο που όπως τονίστηκε εξελίχθηκε σε κρίση ρευστότητας στις περιφερειακές χώρες και κυρίως σε χώρες νότου, έγινε κρίση χρέους και διαμόρφωσε μία έντονη προβληματική για την συνοχή και τελικά την ύπαρξη αυτή καθεαυτή της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης. Ειδικότερα σε σχέση με τις χώρες της Ευρωζώνης, (έως το 2009) από τις χρηματοπιστωτικές αγορές διαπιστώθηκε ότι η Νομισματική Ένωση δεν διέθετε δημοσιονομικό συντονισμό και γνώση των κατάλληλων διαδικασιών, ώστε να είναι σε θέση να διορθώσει τα προβλήματα που προκύπτουν από τις διαφορές ανταγωνιστικότητας που υπάρχουν μεταξύ των κρατών μελών. Οι αδυναμίες της δομής της Ευρωζώνης κατέδειξαν την αμφισβήτηση ακόμη και της ύπαρξης του κοινού Ευρωπαϊκού νομίσματος (HBA, 2011).

Εν κατακλείδι η κατάσταση της Ελληνικής οικονομίας είναι το αποτέλεσμα των λανθασμένων πολιτικών που εφαρμόστηκαν τα τελευταία 25 με 30 χρόνια. Το αποτέλεσμα αυτό συνδέεται άρρηκτα με την ανεπάρκεια και την άρνηση της βούλησης των Ελληνικών Κυβερνήσεων να εξομαλύνουν τις στρεβλώσεις του φορολογικού συστήματος και να δημιουργήσουν ένα βιώσιμο συνταξιοδοτικό σύστημα (στοιχεία που θα διασφάλιζαν εν πολλοίς την κοινωνική συνοχή), τις λαϊκιστικές πρακτικές των πολιτικών κομμάτων και την αδυναμία του πολιτικού συστήματος στην χάραξη μιας Εθνικής και κοινωνικά δίκαιης οικονομικής πολιτικής.

2ο Κεφάλαιο- Οικονομική Διαχείριση της Ελληνικής Οικονομικής κρίσης αστοχίες και Αποτυχίες της Ελληνικής Οικονομίας.

2.1 Αντιμετώπιση της Ελληνικής κρίσης-Γεγονότα και αστοχίες

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να διαχειριστεί την υφιστάμενη οικονομική κρίση. Μια σειρά από οικονομικές αστοχίες και στρεβλώσεις στην διαχείριση των οικονομικών, όπως η συνεχόμενη συσσώρευση των δημοσίων ελλειμμάτων, που είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία υπέρογκου δημοσίου χρέους, η αύξηση των εισαγωγών και η έλλειψη ανταγωνιστικότητας της Ελληνικής οικονομίας με αποτέλεσμα την δημιουργία ελλειμμάτων στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών αλλά και οι στρεβλώσεις σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο όπως η διαφθορά και η δωροδοκία έφεραν την χώρα στο κατώφλι της χρεοκοπίας. Επίσης θα πρέπει να επισημανθεί η αλλοίωση των στοιχείων που αφορούσαν το Δημοσιονομικό έλλειμμα, το οποίο στην αρχή της κρίσης,(2009) με βάση τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής στατιστικής υπηρεσίας διαμορφώθηκε στο ύψος του 15,4% του ΑΕΠ, καθώς επίσης και η αναστολή του δανεισμού από το Dubai. Τα δύο αυτά γεγονότα είχαν σαν αποτέλεσμα να πλήξουν την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας και να αρθεί η εμπιστοσύνη της χρηματοπιστωτικών αγορών προς την Ελληνική οικονομία, (Mitsakis,2014).

Ωστόσο το οικονομικό πρόβλημα της Ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ένωσης και της ζώνης του Ευρώ δημιουργούσε επιδράσεις αλλά και ισχυρούς κραδασμούς και στην Ευρωπαϊκή οικονομία. Ειδικότερα ο οικονομικός αντίκτυπος στην Ευρωπαϊκή αγορά συνίστατο στους παρακάτω τρεις παράγοντες:

-το Ελληνικό δημόσιο χρέος κατά βάση είναι εξωτερικό χρέος, (ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών)

-η κρίση χρέους επηρέασε και τον Ελληνικό τραπεζικό τομέα, (κατοχή ομολόγων του Ελληνικού δημοσίου, απομείωση ενεργητικού τραπεζών)

-το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδας στο πλαίσιο μια οικονομικής ένωσης αποτελούσε αδυναμία της ίδιας της ένωσης,(Alpha Bank,2009).

Η λήψη μέτρων και ένα σχέδιο διάσωσης αποτελούσε μονόδρομο για την ανάκαμψη της Ελληνικής οικονομίας. Ειδικότερα και στο πλαίσιο της διεθνούς παρέμβασης η Ελληνική Κυβέρνηση στις αρχές του 2010 κλειδώνει την συμφωνία της οικονομικής στήριξης με Ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Αυτή η τριμελής χρηματοδότηση περιλαμβάνει δανεισμό 110 δις ευρώ, από την ίδια την Ε.Ε. και 30 δις ευρώ από το Δ.Ν.Τ. Παράλληλα εφαρμόζονται στο εσωτερικό σφικτές δημοσιονομικές πολιτικές, μία σειρά διευρυμένης αύξησης άμεσων και έμμεσων φόρων, (φόρος περιουσίας, ΦΠΑ κλπ) περιορισμός

των κρατικών δαπανών τόσο σε επίπεδο Γενικής Κυβέρνησης όσο και στον διευρυμένο Δημόσιο τομέα, περικοπή μισθών και συντάξεων, (ένα πρόγραμμα εσωτερικής υποτίμησης), καθώς και ένα πρόγραμμα ελέγχου από την Ευρωπαϊκή ένωση και το ΔΝΤ, της διαχείρισης των δημοσίων οικονομικών με ποσοτικούς και χρονικούς περιορισμούς (η τήρηση των μέτρων υπόκεινται σε συνεχείς αξιολογήσεις). Οι δεσμεύσεις που απορρέουν από το παραπάνω σύμφωνο σταθερότητας, (μνημόνιο) συνίσταται αρχικά στον περιορισμό του ελλείμματος στο 8,14% του ΑΕΠ για το έτος 2010 και την σταδιακή μείωση του έως το 2014 στο επίπεδο του 3% του ΑΕΠ. Ωστόσο οι μηχανισμοί αυτοί επικεντρώθηκαν αποκλειστικά στην υποτιθέμενη διάσωση της Ελληνικής οικονομίας, μη λαμβάνοντας υπόψη τις κοινωνικές διαστάσεις αυτών των δημοσιονομικών περιορισμών,(Koutsoukis ,Rokanas, 2011).

Σε συνέχιση του σχεδίου διάσωσης τον Μάρτιο του 2012 λαμβάνει χώρα το δεύτερο σχέδιο-πρόγραμμα προσαρμογής, που είχε σαν βάση το κούρεμα της ονομαστικής αξίας Ελληνικών ομολόγων για την αναδιάρθρωση του Ελληνικού Δημοσίου χρέους. Πιο συγκεκριμένα διαγράφηκε χρέος ύψους 106 δις ευρώ με την ταυτόχρονη λήψη δανείων ύψους 130δις ευρώ προκειμένου να στηριχθεί το τραπεζικό σύστημα, αφού 49 δις ευρώ κατευθύνθηκαν για την ανακεφαλαιοποίηση των Ελληνικών τραπεζών αφήνοντας ακάλυπτα τόσο τα ασφαλιστικά ταμεία που κατείχαν ομόλογα όσο και ένα μεγάλο αριθμό επενδυτών. Στόχος του λεγόμενου PSI, ήταν στο να καταστεί βιώσιμο το Ελληνικό χρέος το οποίο και απέτυχε όπως αποδείχθηκε για τους εξής λόγους:

- 1)Οι ξένοι θεσμικοί επενδυτές “ξεφορτώθηκαν” τα Ελληνικά ομόλογα μεταβιβάζοντάς τα στις Ελληνικές τράπεζες με αποτέλεσμα να μειώσουν (οι ξένοι επενδυτές) την ζημία
- 2) η εξαίρεση των ομολόγων που κατείχαν τόσο η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, όσο και κεντρικές τράπεζες της Ευρωζώνης

Με μια λέξη το παραπάνω πρόγραμμα ευνόησε αποκλειστικά τις ξένες τράπεζες αφού δεν κατείχαν πλέον Ελληνικά ομόλογα. Προς επιβεβαίωση των παραπάνω, ενώ το Ελληνικό δημόσιο χρέος το 2012 ήταν 158% του ΑΕΠ στο τέλος του 2014 διαμορφώθηκε στο 188% του ΑΕΠ.

2.2 Κοινωνικές Συνέπειες της κρίσης

Η απόλυτα συσταλτικές δημοσιονομικές πολιτικές, (μείωση κρατικών δαπανών-αύξηση φόρων), η ανυπαρξία ποσοτικής χαλάρωσης από το Ελληνικό τραπεζικό σύστημα, (χορήγηση

δανείων- πιστώσεων σε επιχειρήσεις) είχε σαν αποτέλεσμα την μείωση της παραγωγής των επιχειρήσεων και την συρρίκνωση της συνολικής ζήτησης της οικονομίας με αποτέλεσμα την έκρηξη της ανεργίας. Ενώ πριν το ξέσπασμα της κρίσης, στα τέλη του 2008 το μέσο ποσοστό ανεργίας ανέρχεται στο επίπεδο του 10% στα μέσα του 2014, μετά την εφαρμογή δύο προγραμμάτων σταθερότητας – προσαρμογής και ένα πρόγραμμα απομείωσης του Ελληνικού Δημοσίου χρέους το ποσοστό ανεργίας εκτινάσσεται στο ύψος του 27,6%.

Εκτός όμως από τους οικονομικούς περιορισμούς που υπέστη η Ελληνική οικονομία αυτό που επίσης βλήθηκε ήταν το κράτος πρόνοιας, η δυνατότητα αναδιανεμητικής λειτουργίας του κράτους, η ύφεση στην μεσαία τάξη και το κυριότερο η ανυπαρξία προσδοκίας καλύτερευσης της ζωής των ανθρώπων. Ακόμα η οικονομική κρίση ανέδειξε και ισχυροποίησε την διαφορά Βορρά-Νότου. Ενώ οι δορυφόροι της Γερμανίας όπως οι χώρες της Βαλτικής απολάμβαναν την οικονομική και κοινωνική σταθερότητα οι χώρες των Ευρωπαϊκού νότου είχαν περιέλθει στην περιδίνηση οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων και με την ευθύνη των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής ένωσης.

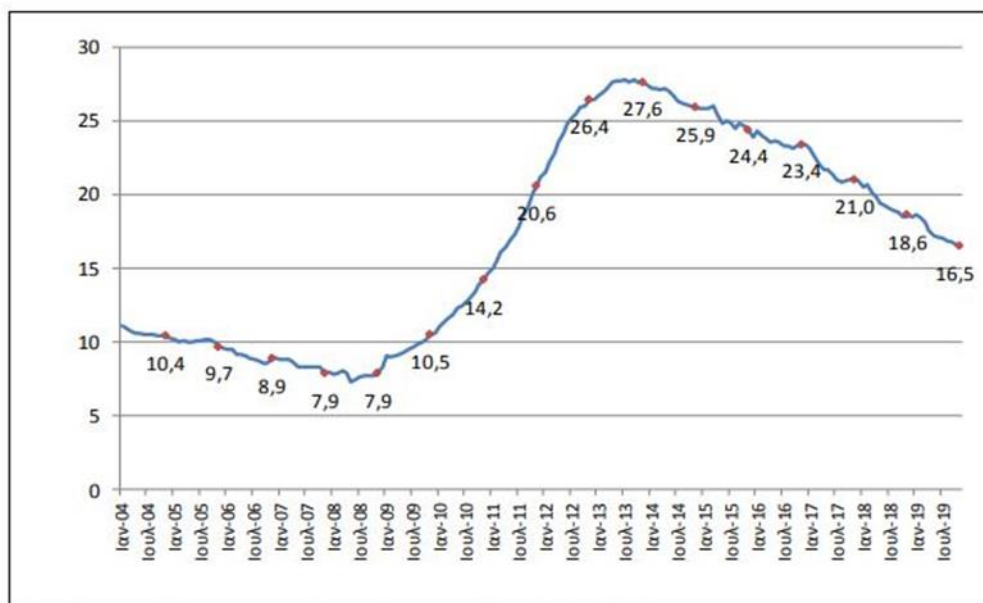
Την περίοδο αυτή έκανε την εμφάνισή της η λεγόμενη γενιά των 700 ευρώ, μια αυξανόμενη δυσμενής σχέση μεταξύ μισθών και δώδεκα ωρών εργασίας, καθώς και η κακή κοινωνική και νομική προστασία των εργαζομένων, οι οποίες είναι χαρακτηριστικές αυτής της περιόδου (Markantonatou, 2012: 189-190).

Η οικονομική κρίση που ξέσπασε παγκοσμίως, δημιούργησε πιεστικές καταστάσεις στις επιχειρήσεις, καθώς μειώθηκε η ζήτηση για αγαθά-υπηρεσίες και βιομηχανικά προϊόντα, με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να αναγκαστούν να προσαρμοστούν στην νέα πραγματικότητα. Η αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων είναι αναγκαία και απαιτεί μεγάλο κόπο για να πραγματοποιηθεί. Σταδιακά οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζοντας την κρίση επιδιώκουν να λύνουν τις υποθέσεις τους με ορθές επιλογές ώστε να μην βρεθούν αντιμέτωπες με δυσάρεστες οικονομικές συνέπειες, προλαβαίνοντας έτσι τις καταστάσεις με υψηλή αβεβαιότητα που πληθαίνουν στο εσωτερικό των ελληνικών επιχειρήσεων, με βασικό αποτέλεσμα την απώλεια εσόδων. Προβαίνουν σε αλλαγές και αναδιρθώσεις που αφορούν βιώσιμες πρακτικές που θα εξασφαλίσουν την δυνατότητα να σταθούν απέναντι στην κρίση με τρόπους καινοτόμους, έχοντας πλέον τεχνολογίες φιλικές προς το περιβάλλον, και αναπτύσσοντας δεξιότητες και ανθρώπινους πόρους που θα βελτιστοποιήσουν την αποδοτικότητα και την ανταγωνιστικότητά τους σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η ένταση της κρίσης και ο φόβος μη αποπληρωμής πολλών υποχρεώσεων, κάνει τους προμηθευτές να επιμένουν για προκαταβολές και εξόφληση σε

σύντομο χρονικό διάστημα. Από την άλλη, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που προωθούν κεφάλαια σε επιχειρήσεις, μικρές και μεγάλες, έχουν έναν ρόλο σχετικά αδύναμο. Η Ελλάδα σε σχέση με την Ε.Ε., στον τομέα της χρηματοδότησης, έχει πολύ χαμηλή επίδοση. Η κρίση έχει καταστήσει αβέβαιο το μέλλον των ελληνικών επιχειρήσεων και έχει οδηγήσει τις επιχειρήσεις και τους οργανισμούς στο να δοκιμάσουν τις αντοχές τους, που πάμπολλες φορές αποδυναμώνουν ή γονατίζουν παντελώς τις επιχειρήσεις. Αυτές που είναι προετοιμασμένες ίσως έχουν την ευκαιρία να αντιμετωπίσουν την κρίση, καθιστώντας την μία δοκιμασία που θα τις αναδείξει πιο αξιόπιστες και δυνατές ανάμεσα στον χώρο των επιχειρήσεων, κρατώντας ψηλά το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, καινοτομώντας και αξιοποιώντας όσα νέα μέσα προσφέρονται (Matsaganis, 2014: 7-9).

Η ύπαρξη και αύξηση της ανεργίας στην Ελληνική οικονομία κατά την διάρκεια της κρίσης, είναι προφανές ότι εξελίσσεται και σε μείζον κοινωνικό πρόβλημα. Η ανεργία στην Ελλάδα, μετά το ξέσπασμα της κρίσης, όπως αποτυπώνεται στο διάγραμμα 2.1 που ακολουθεί, σημειώνει μία επικίνδυνα αυξητική τάση, μέχρι το 2013 και 2014 που έφτασε ποσοστό έως και 27,8% τον Σεπτέμβριο του 2014 (ΕΛΣΤΑΤ, 2014). Το διάγραμμα που ακολουθεί εμφανίζει τις διακυμάνσεις της ανεργίας στην χώρα μας από το 2009 έως το 2019.

Διάγραμμα 2.1: Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα ανά μήνα, Νοέμβριος 2004-2019



Οι τιμές που σημειώνονται στη καμπύλη αναφέρονται στο μήνα Νοέμβριο κάθε έτους

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Η ανεργία, όπως παρατηρείται από το γράφημα, είναι ένα φαινόμενο που προϋπήρχε στην Ελλάδα, ανεξαρτήτως των υφιστάμενων οικονομικών συνθηκών. Με την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης παγκοσμίως και σε εθνικό επίπεδο, τα σχετικά χαμηλά ποσοστά ανεργίας των ετών 2005 έως 2009, άρχισαν να αυξάνονται με ταχείς ρυθμούς, και σε βάθος τριετίας να έχουν τριπλασιαστεί. Το 2014 αποτέλεσε το έτος που σημειώθηκαν τα μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας στην Ελλάδα με τους ανέργους να αγγίζουν τους 1.300.000. Σταδιακά έχοντας την οικονομική κρίση παγιωμένη στην Ελλάδα, βρέθηκαν τρόποι αντιμετώπισης του φαινομένου, με την ανεργία να μειώνει τα ποσοστά της σταδιακά από το 2015 και μετά, έως ότου το 2019 να ανέρχεται στο ποσοστό του 16,5%, παραμένοντας ωστόσο σε υψηλότερα επίπεδα σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο.

Η οικονομική κρίση επηρέασε σε σημαντικό βαθμό και τον τομέα της εκπαίδευσης, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε άλλες χώρες της ΕΕ. Σύμφωνα με έρευνα της ΟΛΜΕ, η Ελλάδα ήταν μία από τις χώρες, κυρίως τα έτη 2011 έως 2013, που είχε υποβαθμίσει σε μεγάλο βαθμό τον τομέα της εκπαίδευσης με τις περικοπές στον σχολικό εξοπλισμό, την μείωση των δαπανών των σχολείων και άλλα. Η χώρα μας, βρίσκεται κάτω από την Λετονία, την Ρουμανία και την Ουγγαρία, αναφορικά με την μείωση στις παροχές της εκπαίδευσης, με την διαφορά ότι δεν παρατηρήθηκαν απολύσεις προσωπικού αλλά από την άλλη πραγματοποιήθηκαν μεγάλες περικοπές στις αμοιβές του διδακτικού προσωπικού. Πιο συγκεκριμένα, οι δαπάνες για την δημόσια παιδεία μειώθηκαν πολύ έως και το 2015, φέρνοντας δραματικές επιπτώσεις στα

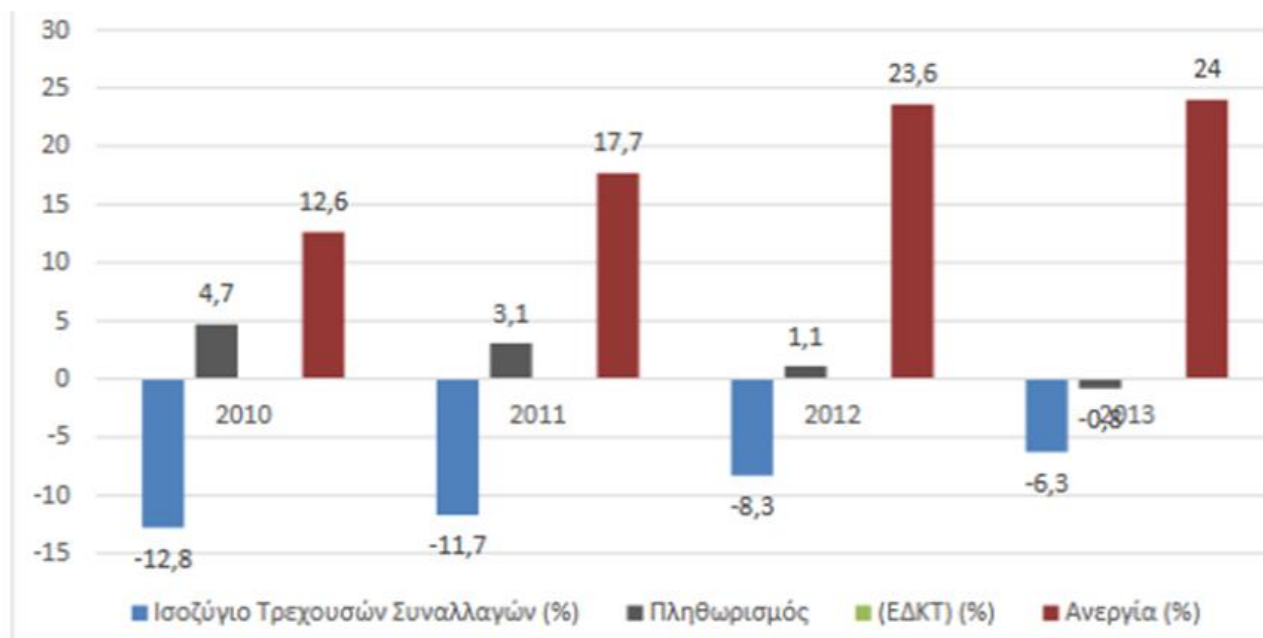
δημόσια σχολεία και ιδρύματα της χώρας. Το 2011, η χρονιά που παρατηρήθηκε για 1η φορά η μεγάλη επίπτωση της κρίσης στον τομέα της εκπαίδευσης, το πρόγραμμα ΕΣΠΑ από 2 δις ευρώ μείωσε την επιχορήγησή του σε 1,5 δις ευρώ, μία μείωση δηλαδή της τάξεως του 17%. Παράλληλα, πέρα από την αδυναμία των δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων για κάλυψη βασικών υποδομών και παροχών στα σχολεία, υπήρχε από την άλλη πλευρά και μεγάλη δυσκολία από την πλευρά των οικογενειών να παρέχουν στους εκπαιδευόμενους τα απαραίτητα για την κάλυψη των αναγκών τους. Σημαντικό πλήγμα ήταν η κατάργηση της ενισχυτικής διδασκαλίας, το κλείσιμο πολλών βιβλιοθηκών σε πολλά ιδρύματα, η αδυναμία πληρωμής πετρελαίου κατά τους χειμερινούς μήνες και φυσικά η μη εξασφάλιση εκπαιδευτικού υλικού (βιβλίων) από την αρχή της χρονιάς προς όλους τους μαθητές. Το τελευταίο περιστατικό σημειώθηκε τα έτη 2011 και 2012 όπου η πλειοψηφία των βιβλίων δόθηκε κοντά στην περίοδο των Χριστουγέννων. Τέλος, υπήρξε σημαντική αλλαγή και στον τομέα της διοίκησης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, καθώς το υπουργείο παιδείας ανέθεσε στους διευθυντές πολλά σημαντικά θέματα, και επίσης άλλαξαν πολλά αναφορικά με το περιεχόμενο που διδάσκεται. Πλέον, είναι λίγοι αυτοί που είναι ικανοποιημένοι με το εκπαιδευτικό σύστημα.

2.3-Οικονομικές Συνέπειες

Οι οικονομικές συνέπειες για την Ελλάδα, όπως έχει ήδη γίνει αντιληπτό, καθώς σχετίζονται άμεσα με το κοινωνικό υπόβαθρο, ήταν σοβαρές και σε πολλά επίπεδα. Για να αντιμετωπιστούν οι μεγάλες οικονομικές ανισοροπίες, κρίθηκε απαραίτητο να γίνει λήψη μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής, με την βοήθεια της Ε.Ε., του ΔΝΤ και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, που θα προσέφεραν με την σειρά τους διαρθρωτικές αλλαγές και ένα πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων του ιδιωτικού τομέα. Τα μακροοικονομικά μεγέθη που υπέστησαν μεγάλες ποσοστιαίες μεταβολές ήταν το ΑΕΠ, το έλλειμμα/πλεόνασμα της Γενικής Κυβέρνησης, το χρέος, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ο πληθωρισμός και η ανεργία. Το πρόγραμμα ανταλλαγής των ομολόγων ολοκληρώθηκε το 2012 και αποσκοπούσε στην μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων αλλά και στην αποκλιμάκωση του χρέους, προκειμένου να ανακτηθεί ξανά η εμπιστοσύνη στις αγορές και η Ελληνική οικονομία να γίνει ξανά ανταγωνιστική.

Στα διαγράμματα 2.2 και 2.3 που ακολουθούν καταγράφεται η πορεία βασικών μακροοικονομικών μεγεθών από το 2009 έως το 2013 και συγκεκριμένα της ανεργίας, του πληθωρισμού, του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών και του Δημοσίου χρέους αντίστοιχα.

Διάγραμμα 2.2: Εξέλιξη Μακροοικονομικών Μεγεθών της Ελλάδας για τα έτη, 2009-2013

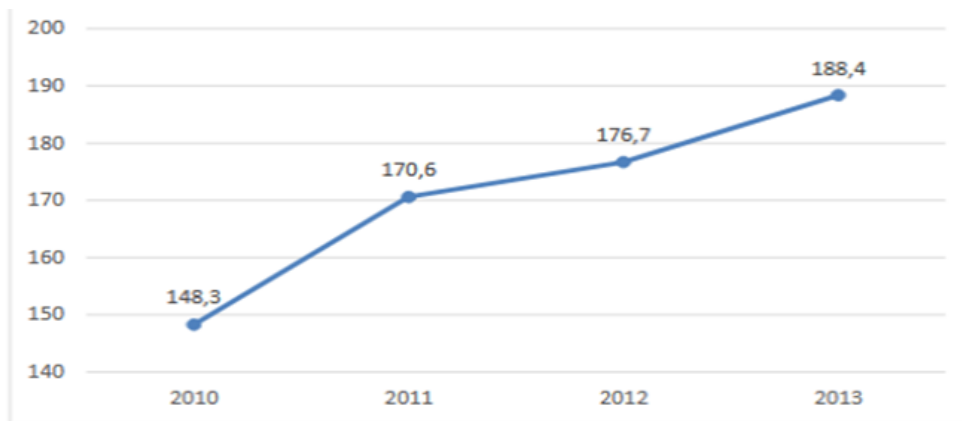


Πηγή: EuropeanEconomicForecast 2013

Από το διάγραμμα 2.2 είναι σαφής η εικόνα του εξωτερικού εμπορίου, αφού το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών είναι μόνιμα ελλειμματικό κατά την πρώτη πενταετία της κρίσης ως ποσοστό του ΑΕΠ, με σταδιακή απομείωση του. Η ανεργία βαίνει διαρκώς αυξανόμενη και εκτινάσσεται το 2012 στο 23,6% ενώ ο πληθωρισμός φθίνει και προσεγγίζει μηδενικά επίπεδα το έτος 2013.

Η πορεία του Ελληνικού Δημοσίου χρέους για τα τέσσερα πρώτα έτη της κρίσης καταγράφεται στο διάγραμμα 2.3 που ακολουθεί.

Διάγραμμα 2. 3: Απεικόνιση Δημοσίου χρέους Χρέους

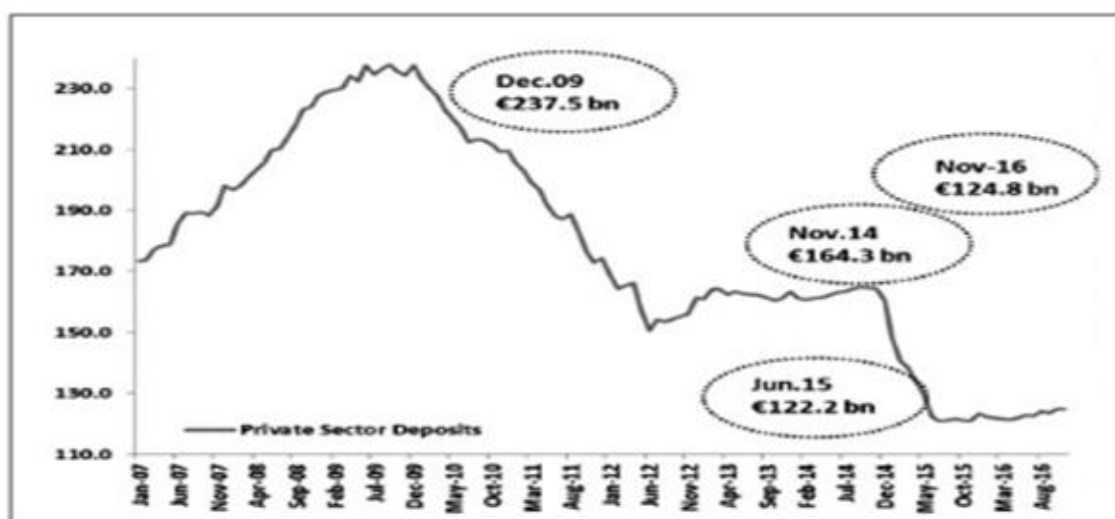


Πηγή: *European Economic Forecast 2013*

Από το παραπάνω διάγραμμα διαπιστώνεται ο ρυθμός αύξησης του Δημοσίου χρέους για τα έτη 2010-2013, ως ποσοστό του ΑΕΠ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μέση αύξηση του Δημοσίου χρέους με έτος αναφοράς το 2010 καταγράφεται το 2015 στο επίπεδο του 27,04%.

Σε σχέση με το Ελληνικό τραπεζικό σύστημα, αυτό που μπορεί να ειπωθεί είναι ότι στάθηκε απέναντι σε πολύ μεγάλες προκλήσεις τις οποίες και κλήθηκε να ξεπεράσει μέσα ένα διεθνές περιβάλλον που χαρακτηριζόταν από αβεβαιότητα. Η πιστοληπτική αξιολόγηση υπέστη υποβάθμιση και η ελληνική αγορά απομονωνόταν όλο και πιο πολύ από τις διεθνείς αγορές κεφαλαίων. Ενώ στις άλλες χώρες στα μέσα της δεκαετίας του 2010, παρατηρούταν σταδιακή εξομάλυνση της οικονομικής κατάστασης, η Ελλάδα συνέχισε να μην συμβαδίζει με το διεθνές οικονομικό περιβάλλον και προχωρούσε σε όλο και βαθύτερη ύφεση. Σημαντικό ρόλο στην ύφεση των τραπεζών διαδραμάτισε και το εθελοντικό πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων (PSI+) καθώς συμμετείχαν σε αυτό και η εθελοντική αυτή συνεισφορά προς το Δημόσιο, είχε μεγάλο αντίκτυπο και κόστος για τις τράπεζες της Ελλάδας. Ωστόσο, οι τράπεζες φάνηκε να αντέχουν, καθώς όφειλαν να το κάνουν προκειμένου να στηρίξουν την πραγματική οικονομία της Ελλάδας και των διεθνείς δραστηριότητες τους, ενώ παράλληλα έπρεπε να ολοκληρώσουν την διαδικασία ανακεφαλαιοποίησης που θα λειτουργούσε βοηθητικά για την επαναφορά της εμπιστοσύνης των καταθέτων και των επενδυτών. Το διάγραμμα 2.4 που ακολουθεί αποτυπώνει την μεταβολή της χρονοσειράς των ιδιωτικών καταθέσεων στην εξεταζόμενη περίοδο

Διάγραμμα:2.4- Οι τραπεζικές καταθέσεις στην Ελλάδα



Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Από το παραπάνω διάγραμμα αποτυπώνεται η πορεία των ιδιωτικών καταθέσεων του τραπεζικού συστήματος σε δισεκατομμύρια ευρώ. Είναι σαφής η πτωτική πορεία, από τον Απρίλιο του 2009 έως τον Αύγουστο του 2012 και η σχετική σταθερότητα έως τον Δεκέμβριο του 2014. Καταγράφεται η απότομη πτώση των ιδιωτικών καταθέσεων από τον Ιανουάριο του 2015 που οφείλεται πιθανότατα στην αλλαγή του πολιτικού σκηνικού λόγω των εκλογών που πραγματοποιήθηκαν τον συγκεκριμένο μήνα και την διάχυση της πολιτικής και οικονομικής ανασφάλειας ακριβώς λόγω της αλλαγής των πολιτικών συσχετισμών στην χώρα μας.

Οι τράπεζες κατέβαλλαν προσπάθειες για κατανόηση και προσαρμογή στις ανάγκες των νοικοκυριών καθώς οι ρυθμίσεις δανείων εξυπηρετούνταν σε έναν σημαντικό βαθμό και όλες οι πιθανές προτάσεις ρύθμισης των τραπεζών προσαρμόζονταν στις τρέχουσες δυνατότητες της πλειοψηφίας των νοικοκυριών. Παρόλα αυτά, οι τράπεζες και ο Ενιαίος Μηχανισμός των τραπεζών στην Ευρωζώνη, έχουν θέσει στόχους που με δυσκολία επιτυγχάνονται καθώς η κρίση στις τράπεζες ήταν διπλή, μαζί με αυτή του 2015 και χωρίς ανάκαμψη στην οικονομία, είναι ανέφικτο να επιτευχθούν στόχοι. Απουσιάζει η σταθερή και στιβαρή ηγεσία, λόγω του ότι παραμένουν για μεγάλο διάστημα ακέφαλες. Συνεπώς τα προβλήματα που εμφάνισαν οι τράπεζες κατά την περίοδο της κρίσης αναφέρονται στον δανεισμό του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα. Δεύτερον, οι τράπεζες εμφάνισαν πρόβλημα στο εσωτερικό τους εξαιτίας του ότι οι καταθέτες έχασαν την εμπιστοσύνη τους και μακροπρόθεσμα απέσυραν τις καταθέσεις τους με συνέπεια να τεθεί ζήτημα βιωσιμότητά τους (Χαρδούβελης, 2018: 99-100).

2.4 Συνέπειες στον τομέα της Υγείας

Οι επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην υγεία αποτέλεσαν το θέμα μιας έντονης συζήτησης στην Ελλάδα. Τα στοιχεία δείχνουν αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στην υγεία με την πάροδο του χρόνου. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2010 σημειώθηκαν αυξημένα ποσοστά νοσηρότητας και θνησιμότητας εξαιτίας ορισμένων επιδημιών, όπως η εκδήλωση λοιμώξεων από τον ιό του Δυτικού Νείλου, η ελονοσία και η μεγάλη έξαρση του HIV λόγω της υποχρηματοδότησης προγραμμάτων και έρευνας. Η έλλειψη εφαρμογής προληπτικών μέτρων δημόσιας υγείας επιδείνωσαν την εξάπλωση αυτών των επιδημιών (ΟΟΣΑ, 2016).

Μετά την οικονομική ύφεση, το εθνικό σύστημα υγείας είχε ήδη βρεθεί σε κατάσταση κρίσης. Ωστόσο η ύφεση έχει φέρει το σύστημα υγείας κοντά στην κατάρρευση. Παρατηρήθηκε περιορισμός των δαπανών για τη δημόσια υγεία, έλλειψη επαγγελματιών υγείας, μείωση των μισθών τους, περικοπές των συντάξεων, μείωση των ιατρικών προμηθειών και ανεπαρκείς υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης. Το 2015, το 86% του πληθυσμού καλύφθηκε από τη δημόσια ασφάλιση υγείας, σε σύγκριση με το 100% το 2008, ενώ οι μακροχρόνια άνεργοι ήταν αυτοί που επλήγησαν περισσότερο (ΟΟΣΑ, 2016). Ως εκ τούτου, το 2016 εισήχθη το βιβλιάριο απορίας για την αντιμετώπιση ανασφάλιστων ατόμων και κοινωνικά ευπαθών ομάδων, επιτρέποντάς σε αυτές να έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε δημόσια νοσοκομεία, ιατρικές υπηρεσίες και φαρμακευτικά προϊόντα. Επίσης, καταγράφηκε απότομη αύξηση των θανάτων λόγω ανεπιθύμητων ενεργειών κατά τη διάρκεια της ιατρικής θεραπείας από την αρχή της ύφεσης, επιβεβαιώνοντας έτσι τη στενή σχέση μεταξύ της ποιότητας της φροντίδας και των αποτελεσμάτων της υγείας στην Ελλάδα εν μέσω της κρίσης. Επιπλέον, η θνησιμότητα από την αυτοκτονία έχει αυξηθεί (Stylianidis, Souliotis, 2019).

Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης στο ποσοστό αυτοκτονίας προκάλεσε έναν μεγάλο προβληματισμό και διάλογο στη χώρα. Πρόσφατα στοιχεία έδειξαν ότι τόσο η ύφεση όσο και τα συνοδευτικά μέτρα λιτότητας προκάλεσαν αύξηση κατά 35% των ποσοστών αυτοκτονίας. Ομοίως, η κρίση είχε αξιοσημείωτη επίδραση στην έξαρση των ψυχικών διαταραχών (κατάθλιψη). Συγκεκριμένα, η κατάθλιψη αυξήθηκε από 3,3% το 2008, στο 6,8% το 2009, στο 8,2% το 2011 και στο 12,3% το 2013. Αντίθετα, η αυτοκτονία ακολούθησε ανοδική πορεία μέχρι το 2011 και στη συνέχεια υποχώρησε. Όσον αφορά τους παράγοντες κινδύνου για μείζονα κατάθλιψη και αυτοκτονία, διαπιστώθηκε ότι τόσο η ανεργία όσο και οι οικονομικές δυσκολίες ασκούν σημαντική επίδραση στην έξαρση και των δύο. Παρά τις αναδυόμενες ψυχικές ανάγκες

του πληθυσμού, οι υφιστάμενες υπηρεσίες ψυχικής υγείας έχουν μειώσει τις λειτουργίες και το προσωπικό τους και η δημόσια χρηματοδότηση για την ψυχική υγεία έχει μειωθεί κατά 55% επιπλέον την πρώτη πενταετία του 2010 (Stylianidis, Peppou, Drakonakis, 2017).

Παρά τις πρωτοβουλίες που λαμβάνονται ανά περιόδους, δεν υπάρχει πολιτική βούληση για τη διαμόρφωση ενός εθνικού σχεδίου δράσης που θα αμβλύνει τις επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην ψυχική υγεία. Οι υπάρχουσες δράσεις αλληλεγγύης προέρχονται αποκλειστικά από τους δήμους, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και περιλαμβάνουν την ελεύθερη πρόσβαση στις εξωτερικές ιατρικές υπηρεσίες, τα κοινωνικά φαρμακεία, τις κοινωνικές επιχειρήσεις στο πλαίσιο της αλληλεγγύης και της κοινωνικής οικονομίας, ξενώνες και προστατευμένα διαμερίσματα για άστεγους. Συγκεκριμένα, στον τομέα της ψυχικής υγείας, εφαρμόστηκε από την Ένωση Περιφερειακής Ανάπτυξης και Ψυχικής Υγείας (EPAPSY) και από την Ελληνική Ένωση Διαταραχών της Διάθεσης (MAZI) ένα καινοτόμο πρόγραμμα με τίτλο «Πολίτες κατά της κατάθλιψης», που προωθούν τις ομάδες αυτοβοήθειας ενάντια στην κατάθλιψη και την αυτοκτονία.

3^ο -Κεφάλαιο-Οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης στις Βαλκανικές χώρες

3.1-Εισαγωγή

Με την υπογραφή της συνθήκης του Μάαστριχτ (1992) η Ε.Ε. επιχείρησε να επιβεβαιώσει την ταυτότητα της στην διεθνή σκηνή και να εφαρμόσει κοινή εξωτερική πολιτική για τα κράτη-μέλη της και κοινή πολιτική ασφαλείας (Επίσημη εφημερίδα των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων C192, 29-7-1992).

Η δεκαετία του 1990 αποτέλεσε την απαρχή ενός κύκλου ανακατατάξεων σε ευρωπαϊκό κυρίως επίπεδο, λόγω των αλλαγών σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης και ειδικότερα της μεταβολής των συσχετισμών πολιτικών και οικονομικών σε χώρες της Βαλκανικής. Το 1991 στα Βαλκάνια ξεκίνησε για ένα μεγάλο κράτος όπως αυτό της Σοβιετικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας μια πορεία που οδήγησε στην διάλυση της. Σέρβοι, Κροάτες και Βόσνιοι ήταν αυτοί που μάχονταν μεταξύ τους με κατάληξη την δημιουργία επτά ανεξάρτητων κρατών. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος «Δυτικά Βαλκάνια» δόθηκε για να καταδείξει εκείνο το κομμάτι των Βαλκανίων που δεν είχε ενσωματωθεί στην Ευρώπη (EBRD, 1999).

Η οικονομική κρίση είναι προφανές ότι επηρέασε και τις Βαλκανικές χώρες-οικονομίες και τους τέσσερις τομείς της οικονομικής δραστηριότητας που αποτελούν συστατικά στοιχεία της ύφεσης, δηλαδή στον τραπεζικό τομέα, στις άμεσες ξένες επενδύσεις και στην δημιουργία δημοσιονομικών ελλειμμάτων και συνεπώς την αύξηση του δημοσίου χρέους για τις χώρες της Βαλκανικής (Κολλίντζας & Ψαλιδόπουλος, 2009)

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω οικονομικά μεγέθη αποτέλεσαν συγκεκριμένους τρόπους μετάδοσης της κρίσης στις χώρες της Βαλκανικής και παρά τις οικονομικές και πολιτικές προοπτικές μεταξύ της Ε.Ε. και των Δυτικών Βαλκανίων και την καθιέρωση θεσμικού πλαισίου συνεργασίας της Ε.Ε. με τις χώρες αυτές και την αισιοδοξία προοπτικής ένταξης (Βαλκανικών χωρών) ορισμένων κρατών στην Ε.Ε., η κρίση υπήρξε αναπόφευκτη.

Με μια λέξη, η εξάρτηση του τραπεζικού τομέα από την εισροή ξένων τραπεζών (θυγατρικών), ο ρυθμός αύξησης εισροής των ξένων κεφαλαίων, (ΑΞΕ), η ανάπτυξη του εξαγωγικού τομέα, που κατά κανόνα απευθυνόταν σε χώρες της Ε.Ε. αλλά και η μείωση των εσόδων, αποτέλεσαν τα ευάλωτα σημεία των οικονομιών αυτών με το ξέσπασμα της διεθνούς αλλά και Ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης (Panagiotou, 2014).

Αρχικά στο υποκεφάλαιο **3.2** εξετάζονται τα ειδικότερα χαρακτηριστικά των οικονομιών των χωρών της Βαλκανικής και τούτο για να ερμηνευθούν κατά το δυνατόν καλύτερα οι οικονομικοί κραδασμοί που υπέστησαν οι εν λόγω χώρες στη μετάβασή τους από το προηγούμενο οικονομικό καθεστώς καθώς και η μετάβαση και ενσωμάτωση τους στην παγκοσμιοποιημένη Ευρωπαϊκή Αγορά. Στο Υποκεφάλαιο **3.3** καταγράφονται βασικά μακροοικονομικά μεγέθη κατά την περίοδο της ύφεσης και συγκεκριμένα τα έτη 2010 έως 2019, που καταδεικνύουν το ύψος αλλά και το εύρος της κρίσης σε μακροοικονομικούς δείκτες, όπως το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών, το Δημοσιονομικό Ισοζύγιο (Δημοσιονομικό έλλειμμα) της Γενικής Κυβέρνησης, το Δημόσιο χρέος καθώς και ο ρυθμός μεταβολής των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, για δέκα Βαλκανικές οικονομίες. Στο υποκεφάλαιο **3.4** θα εξεταστεί ο τρόπος επηρεασμού των Βαλκανικών οικονομιών και η διαφοροποίηση επηρεασμού των οικονομικών μεγεθών τους.

3.2-Οικονομικά χαρακτηριστικά και μετάβαση των Βαλκανικών χωρών-Οικονομιών

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία που συνθέτουν τις οικονομίες των χωρών αυτών στην φάση και ανάπτυξη των σοσιαλιστικών-κομμουνιστικών καθεστώτων εντάσσονται μέσα σε ένα κλειστό θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο εσωτερικών αγορών, υπό την έννοια ότι αυτές (οι χώρες) κατάφεραν να επιβιώσουν κυρίως μέσα από ένα σύστημα κλειστό μεταξύ τους θα λέγαμε εσωστρεφές (Παπάζογλου, 2005).

Οι Βαλκανικές χώρες κατά την διαδικασία μετάβασής τους στην ελεύθερη Ευρωπαϊκή αγορά και όχι μόνον - κλήθηκαν να υπερκεράσουν τις αγκυλώσεις σε οικονομικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο καθώς και να υπερβούν τους μέχρι τότε χαμηλούς οικονομικούς δείκτες. Η φάση μετάβασης διακρίνεται σε δύο δεκαετίες (από το 1990 έως το 2000) και από το 2000 έως την έναρξη της παγκοσμίου κρίσης το 2008.

Ειδικότερα η πρώτη δεκαετία περιλαμβάνει μία σειρά δυσχερών οικονομικών δεικτών όπως:

- Υψηλός πληθωρισμός
- Αυξημένα Δημοσιονομικά ελλείμματα
- Αδυναμία εξωτερικού εμπορίου
- Ανάγκη άμεσων ξένων επενδύσεων και παράλληλη εξάρτηση από άλλες χώρες

Κατά την δεύτερη περίοδο (2000-2008), έχουμε περιορισμό των Δημοσιονομικών ελλειμμάτων, σταδιακή απομείωση του πληθωρισμού, προοπτικές ένταξης ορισμένων χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ρουμανία 2007), εισροές κεφαλαίων (Άμεσες Ξένες Επενδύσεις) λόγω σταθεροποίησης του πολιτικού περιβάλλοντος στην ευρύτερη περιοχή της Βαλκανικής και την μείωση του πιστωτικού κινδύνου. Ωστόσο το Εμπορικό Ισοζύγιο παραμένει ελλειμματικό και στην δεύτερη χρονική φάση κυρίως λόγω της μη ανταγωνιστικότητας των προϊόντων των χωρών αυτών (Παπάζογλου, 2005).

3.3-Καταγραφή βασικών Οικονομικών δεικτών χωρών της Βαλκανικής στην διάρκεια της οικονομικής κρίσης

Η καταγραφή βασικών οικονομικών μεγεθών, όπως το Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν, το Δημοσιονομικό έλλειμμα (Δημοσιονομικό ισοζύγιο) και το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών το οποίο ενσωματώνει το Εμπορικό Ισοζύγιο καθώς και οι Καθαρές ξένες

επενδύσεις δηλαδή η εισροή κεφαλαίων στις χώρες της Βαλκανικής αποτυπώνει το μέγεθος της κρίσης και την διαχρονική μεταβολή των παραπάνω οικονομικών μεγεθών κατά τα έτη 2009-2019 (πηγή στοιχείων IMF).

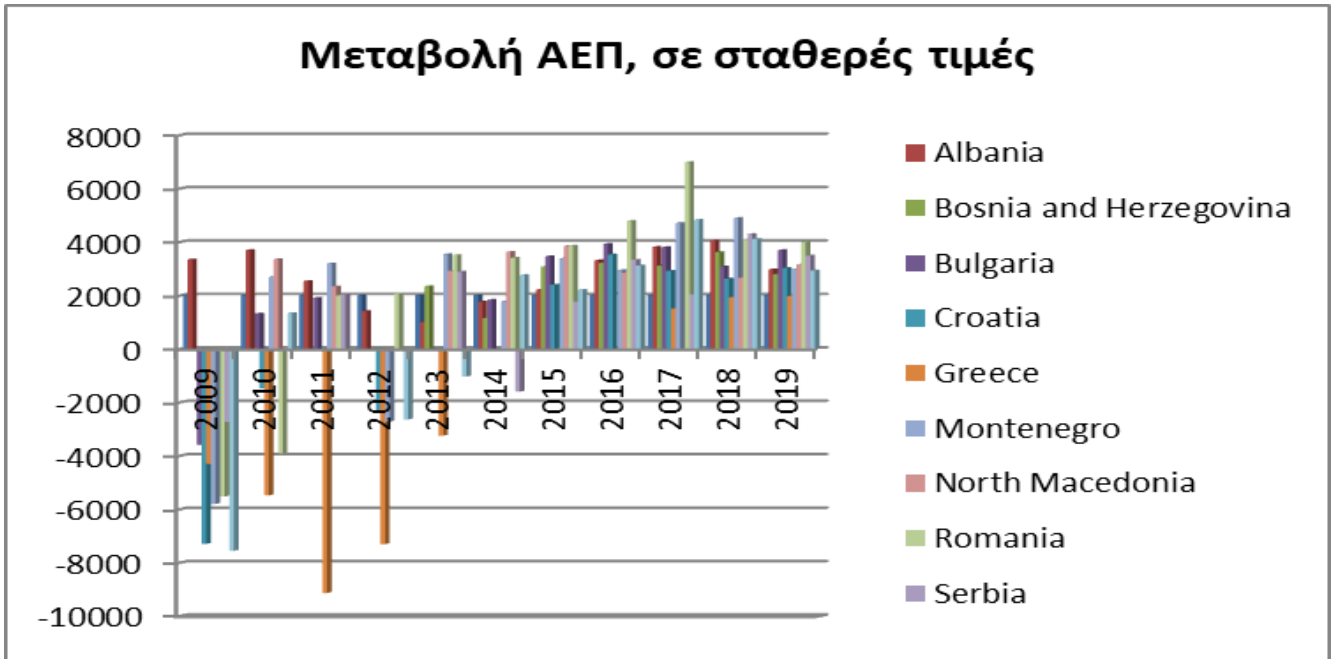
Στον πίνακα και το διάγραμμα 3.1 καταγράφεται ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ δέκα Βαλκανικών χωρών-οικονομιών σε εκατομμύρια ευρώ.

Πίνακας 3-1-Μεταβολή του ΑΕΠ σε Σταθερές τιμές, για δέκα Βαλκανικές χώρες

| <i>ΧΩΡΑ</i> | <i>2009</i> | <i>2010</i> | <i>2011</i> | <i>2012</i> | <i>2013</i> | <i>2014</i> | <i>2015</i> | <i>2016</i> | <i>2017</i> | <i>2018</i> | <i>2019</i> |
|-------------------------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|
| <i>Albania</i> | 3,354 | 3,707 | 2,545 | 1,418 | 1,002 | 1,774 | 2,219 | 3,315 | 3,821 | 4,062 | 2,983 |
| <i>Bosnia and Herzegovina</i> | -0,816 | 0,767 | 0,908 | -0,707 | 2,351 | 1,150 | 3,074 | 3,215 | 3,114 | 3,624 | 2,800 |
| <i>Bulgaria</i> | -3,586 | 1,324 | 1,915 | 0,031 | 0,494 | 1,838 | 3,471 | 3,937 | 3,811 | 3,081 | 3,700 |
| <i>Croatia</i> | -7,292 | -1,473 | -0,34 | -2,300 | -0,492 | -0,088 | 2,401 | 3,536 | 2,921 | 2,630 | 3,032 |
| <i>Greece</i> | -4,301 | -5,478 | -9,132 | -7,300 | -3,242 | 0,74 | -0,438 | -0,191 | 1,505 | 1,934 | 1,981 |
| <i>Montenegro</i> | -5,800 | 2,700 | 3,200 | -2,724 | 3,549 | 1,784 | 3,390 | 2,949 | 4,716 | 4,900 | 2,989 |
| <i>North Macedonia</i> | -0,359 | 3,359 | 2,340 | -0,456 | 2,925 | 3,629 | 3,856 | 2,848 | 0,241 | 2,665 | 3,151 |
| <i>Romania</i> | -5,517 | -3,901 | 2,007 | 2,077 | 3,515 | 3,411 | 3,872 | 4,801 | 6,991 | 4,096 | 4,000 |
| <i>Serbia</i> | -2,732 | 0,731 | 2,036 | -0,682 | 2,893 | -1,590 | 1,776 | 3,340 | 2,049 | 4,302 | 3,498 |
| <i>Slovenia</i> | -7,549 | 1,344 | 0,861 | -2,639 | -1,029 | 2,768 | 2,210 | 3,122 | 4,833 | 4,118 | 2,936 |

(Πηγή: IMF, ίδια επεξεργασία)

Διάγραμμα 3-1.Μεταβολή ΑΕΠ σε Σταθερές τιμές για δέκα Βαλκανικές χώρες



(Πηγή: IMF, ίδια επεξεργασία)

Η μείωση του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ, είναι προφανής για τις περισσότερες οικονομίες των εξεταζόμενων Βαλκανικών χωρών με την ενσωμάτωση της κρίσης το 2009, προεξάρχουσας της Ελληνικής οικονομίας και με αρνητικούς αριθμούς ανάπτυξης των χωρών Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Μαυροβουνίου, Σλοβενίας και Σερβίας. Μετά το 2015 διαπιστώνουμε σταθεροποίηση όλων των οικονομιών των εξεταζόμενων χωρών με εμφάνιση θετικών ρυθμών μεταβολής έστω και οριακά για χώρες όπως η Βόρεια Μακεδονία και αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης που κυμαίνεται μεταξύ 1 και 4%.

Στον πίνακα και διάγραμμα 3-2 που ακολουθούν εμφανίζεται η διαχρονική μεταβολή του πρωτογενούς αποτελέσματος του Δημοσιονομικού Ισοζυγίου σε επίπεδο Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ για τα 2009-2019.

Πίνακας 3-2, Πρωτογενές Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης, για δέκα Βαλκανικές χώρες

| ΧΩΠΑ | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 |
|------------------------|---------|--------|--------|--------|---------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| Albania | -3,413 | -0,164 | -0,355 | -0,327 | -2,005 | -2,585 | -1,360 | 0,701 | 0,665 | 0,614 | -0,364 |
| Bosnia and Herzegovina | -4,833 | -3,469 | -2,101 | -1,947 | -1,073 | -2,104 | 0,613 | 1,203 | 2,641 | 2,506 | 1,998 |
| Bulgaria | -0,585 | -3,527 | -1,528 | -0,148 | -1,316 | -3,448 | -2,429 | 1,851 | 1,179 | 0,344 | -1,861 |
| Croatia | -4,054 | -4,212 | -5,438 | -2,469 | -2,469 | -2,198 | -0,049 | 1,830 | 3,194 | 2,277 | 1,864 |
| Greece | -10,101 | -5,340 | -2,997 | -1,459 | 0,405 | -0,168 | 0,724 | 3,712 | 4,181 | 4,292 | 3,302 |
| Montenegro | -5,860 | -3,864 | -5,276 | -3,966 | -2,371 | 1,568 | -3,637 | -4,018 | -4,530 | -4,116 | -1,402 |
| North Macedonia | -2,038 | -1,685 | -1,726 | -2,895 | -2,919 | -3,230 | -2,320 | -1,553 | -1,376 | -0,591 | -1,100 |
| Romania | -5,879 | -5,100 | -2,802 | -0,731 | -0,819 | -0,217 | -0,113 | -1,130 | -1,701 | -1,486 | -2,281 |
| Serbia | -2,700 | -2,433 | -2,665 | -4,570 | -2,699 | -3,085 | -0,37 | 1,790 | 3,921 | 2,960 | 1,696 |
| Slovenia | -4,544 | -4,017 | -4,152 | -1,431 | -11,476 | -2,842 | -0,559 | 1,058 | 1,509 | 3,021 | 2,068 |

(Πηγή IMF, ίδια επεξεργασία)

Διάγραμμα 3-2, Πρωτογενές Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης, για δέκα Βαλκανικές χώρες



(Πηγή IMF, ίδια επεξεργασία)

Οι εξεταζόμενες οικονομίες με έτος έναρξης το 2009 καταγράφουν στο σύνολό τους αυξημένα Δημοσιονομικά ελλείμματα, (με την Ελληνική οικονομία να εμφανίζει το υψηλότερο έλλειμμα της τάξης του 10,1%) που κυμαίνονται από τα έτη 2009-2011 στα επίπεδα του 1-3%, ενώ καταγράφεται μία προοδευτική μείωση του δημοσιονομικού ισοζυγίου έως το 2015. Στην συνέχεια και για τις περισσότερες οικονομίες αποτυπώνεται μία εξισορρόπηση των Δημοσίων δαπανών (Βοσνία, Κροατία, και Σερβία), αφού το πρωτογενές ισοζύγιο εμφανίζει οριακές αλλά και μηδενικές τιμές ενώ από το 2016 και μετά καταγράφονται θετικά Δημοσιονομικά Ισοζύγια (Κροατία, Σλοβενία, Σερβία και φυσικά Ελλάδα).

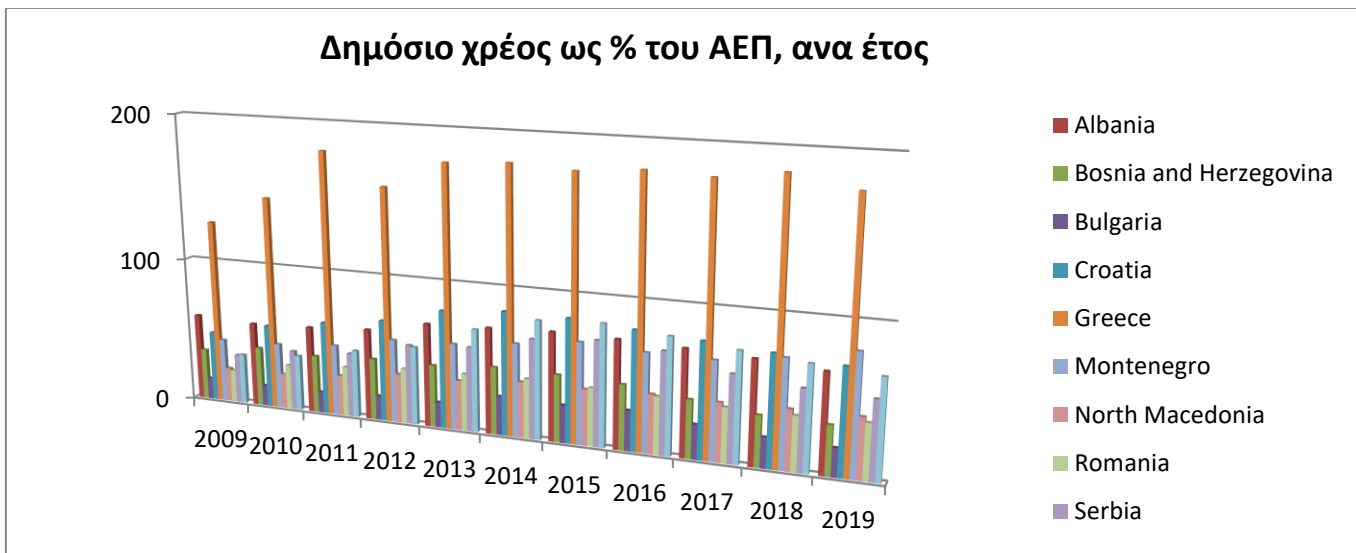
Η πορεία του Δημοσίου χρέους αποτελεί εξορισμού εκείνο το μακροοικονομικό μέγεθος βάσει του οποίου αξιολογείται η πιστοληπτική ικανότητα μιας χώρας και η ικανότητα μιας οικονομίας να μειώνει τον πιστωτικό κίνδυνο. Στον πίνακα 3-3 και στα διαγράμματα 3-3 και 3-4 καταγράφεται το Δημόσιο χρέος των δέκα αναφερόμενων Βαλκανικών οικονομιών ανά έτος, χώρα αλλά και η συνολική καμπύλη του μέσου Δημοσίου χρέους για την εξεταζόμενη περίοδο.

Πίνακας 3-3, Δημόσιο χρέος ανά οικονομία και ανά έτος ως ποσοστό του ΑΕΠ

| ΧΩΠΑ | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 | M.O. |
|------------------------|---------|--------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|--------|
| Albania | 59,666 | 57,72 | 59,413 | 62,144 | 70,391 | 71,992 | 73,716 | 73,324 | 71,865 | 69,916 | 66,677 | 66,98 |
| Bosnia and Herzegovina | 35,067 | 40,805 | 39,55 | 42,207 | 42,499 | 45,859 | 45,531 | 44,081 | 39,24 | 34,251 | 33,293 | 40,22 |
| Bulgaria | 14,579 | 14,086 | 14,4 | 16,667 | 17,246 | 26,389 | 25,644 | 27,357 | 23,291 | 20,445 | 19,156 | 19,93 |
| Croatia | 48,298 | 57,348 | 63,869 | 69,487 | 80,399 | 83,993 | 83,734 | 80,481 | 77,758 | 74,567 | 71,074 | 71,91 |
| Greece | 126,745 | 146,25 | 180,564 | 159,586 | 177,946 | 180,212 | 177,825 | 181,074 | 179,275 | 184,851 | 176,638 | 170,09 |
| Montenegro | 43,689 | 45,007 | 48,572 | 56,87 | 58,654 | 63,36 | 68,951 | 66,577 | 66,303 | 72,57 | 81,135 | 61,06 |
| North Macedonia | 23,566 | 24,062 | 27,728 | 33,662 | 33,969 | 38,015 | 38,054 | 39,81 | 39,484 | 40,467 | 40,748 | 34,51 |
| Romania | 22,452 | 30,861 | 34,229 | 37,841 | 39,026 | 40,494 | 39,352 | 38,875 | 36,861 | 36,742 | 37,429 | 35,83 |
| Serbia | 33,925 | 41,215 | 43,968 | 54,44 | 57,508 | 67,586 | 71,282 | 68,878 | 58,727 | 54,547 | 52,742 | 54,98 |
| Slovenia | 34,553 | 38,245 | 46,423 | 53,523 | 69,964 | 80,299 | 82,588 | 78,663 | 74,113 | 70,445 | 67,05 | 63,26 |
| M.O. | 44,25 | 49,56 | 55,87 | 58,64 | 64,76 | 69,82 | 70,67 | 69,91 | 66,69 | 65,88 | 64,59 | |

Πηγή IMF, ίδια επεξεργασία

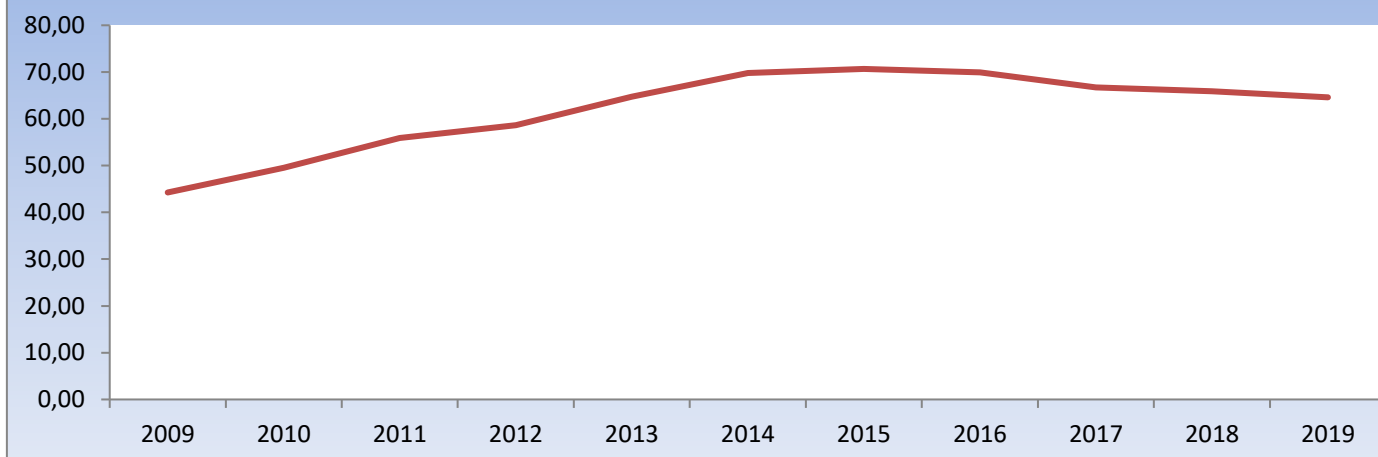
Διάγραμμα 3-3. Δημόσιο Χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ, ανά οικονομία και ανά έτος



Πηγή IMF, ίδια επεξεργασία

Διάγραμμα 3-4 Διαχρονική μεταβολή του μέσου Δημοσίου χρέους, ως ποσοστό του ΑΕΠ

Διαχρονική Μεταβολή του μέσου Δημοσίου χρέους



Πηγή IMF, ίδια επεξεργασία

Είναι σαφής η αύξηση του Δημοσίου χρέους των εν λόγω χωρών, συνέπεια της συσσώρευσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων για τις περισσότερες χώρες αλλά και του σωρευμένου ελλειμματικού ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και του εξωτερικού δανεισμού, (όπως θα αναλυθεί παρακάτω). Ειδικότερα για χώρες όπως οι Ρουμανία, Σερβία και Σλοβενία εμφανίζεται μέσος αυξητικός ρυθμός μεταβολής από το 2009 (έτος βάσης) έως το 2019 66,7%, 55,46% και 94,05% αντίστοιχα. Επίσης καταγράφεται μέσος ρυθμός αύξησης από τα έτη 2013 έως 2019 που υπερβαίνει το 64%(!). Αξιοσημείωτη είναι η απομείωση της αύξησης του Δημοσίου χρέους στην Ελληνική οικονομία κυρίως λόγω των προγραμμάτων προσαρμογής και των συσταλτικών Δημοσιονομικών πολιτικών. Σε ότι αφορά την τάση του μέσου όρου του ελλείμματος, (διάγραμμα 3-4) παρατηρείται σταθεροποίηση του ρυθμού αύξησης με τάση μείωσης από το έτος 2016 και μετά.

Ο πίνακας 3-4 και το διάγραμμα 3-5, απεικονίζει τις μεταβολές του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών.

Πίνακας 3-4, Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών, ανά χώρα και έτος ως ποσοστό του ΑΕΠ

| ΧΩΠΑ | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 |
|------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|
| Albania | -16,021 | -11,294 | -13,208 | -10,150 | -9,251 | -10,793 | -8,590 | -7,577 | -7,500 | -6,848 | -6,595 |
| Bosnia and Herzegovina | -6,428 | -6,051 | -9,486 | -8,657 | -5,328 | -7,355 | -5,295 | -4,655 | -4,712 | -4,108 | -4,838 |
| Bulgaria | -8,337 | -1,726 | 0,33 | -0,853 | 1,280 | 1,241 | -0,034 | 2,586 | 3,055 | 4,617 | 3,175 |
| Croatia | -5,094 | -1,102 | -0,698 | -0,113 | 0,91 | 1,976 | 4,631 | 2,513 | 3,470 | 2,461 | 1,712 |
| Greece | -10,870 | -9,957 | -9,966 | -2,434 | -2,550 | -2,345 | -1,496 | -2,346 | -2,390 | -3,528 | -3,007 |
| Montenegro | -27,732 | -20,310 | -14,777 | -15,280 | -11,391 | -12,410 | -10,991 | -16,235 | -16,085 | -17,162 | -17,063 |
| North Macedonia | -6,773 | -2,028 | -2,508 | -3,164 | -1,646 | -0,505 | -2,061 | -3,141 | -1,336 | -0,297 | -0,651 |
| Romania | -4,652 | -5,144 | -5,006 | -4,794 | -1,070 | -0,672 | -1,231 | -2,085 | -3,189 | -4,520 | -5,537 |
| Serbia | -5,890 | -6,008 | -8,107 | -10,795 | -5,741 | -5,593 | -3,455 | -2,927 | -5,237 | -5,196 | -5,802 |
| Slovenia | -1,061 | -0,75 | -0,814 | 1,321 | 3,302 | 5,113 | 3,815 | 4,812 | 6,129 | 5,669 | 4,160 |

Πηγή IMF, ίδια επεξεργασία

Διάγραμμα 3-5, Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών, ανά χώρα και έτος ως ποσοστό του ΑΕΠ



Πηγή IMF, ίδια επεξεργασία

Αλβανία, Μαυροβούνιο, Σερβία, Ρουμανία και Βοσνία εμφανίζουν τα μεγαλύτερα ελλείμματα στο εξωτερικό εμπόριο διαχρονικά ενώ η Σλοβενία καταγράφει πλεονασματικές εξωτερικές συναλλαγές. Σε σχέση με την Ελλάδα υπάρχει μία φθίνουσα πορεία του ελλείμματος έως το 2019.

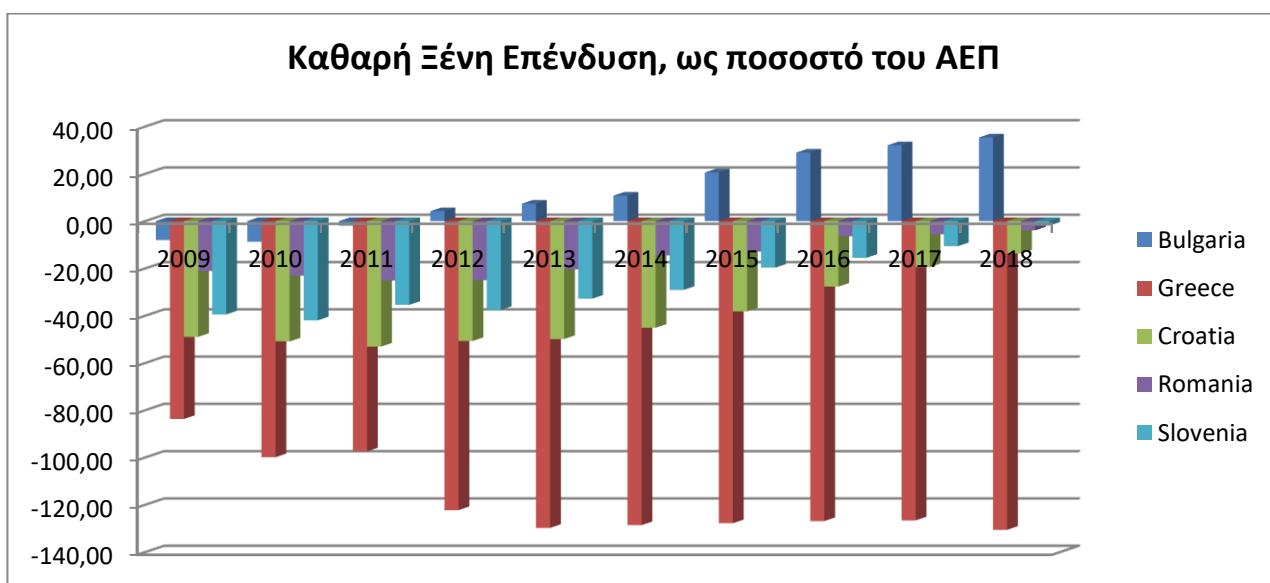
Η Καθαρή Ξένη Επένδυση, πέντε Βαλκανικών οικονομιών, εμφανίζεται στον πίνακα 3-5 και διάγραμμα 3-6 που ακολουθούν.

Πίνακας 3-5, Καθαρή Ξένη Επένδυση ως ποσοστό του ΑΕΠ

| TIME | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | |
|-----------------|--------|--------|--------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|
| ΧΩΡΑ | | | | | | | | | | | M.O. |
| <i>Bulgaria</i> | -8,00 | -8,70 | -1,90 | 4,20 | 7,40 | 10,80 | 20,60 | 29,00 | 32,10 | 35,40 | 12,09 |
| <i>Greece</i> | -83,70 | -99,90 | -97,40 | -122,30 | -129,80 | -128,60 | -127,80 | -126,90 | -126,60 | -130,60 | -117,36 |
| <i>Croatia</i> | -49,00 | -50,90 | -53,10 | -50,70 | -49,90 | -45,10 | -38,20 | -27,70 | -19,40 | -13,70 | -39,77 |
| <i>Romania</i> | -21,10 | -23,10 | -25,10 | -25,00 | -20,40 | -14,50 | -12,90 | -6,40 | -5,50 | -3,90 | -15,79 |
| <i>Slovenia</i> | -39,50 | -42,00 | -35,40 | -37,60 | -32,80 | -29,10 | -19,70 | -15,50 | -10,60 | -1,90 | -26,41 |

Πηγή EUROSTAT, ίδια επεξεργασία

Διάγραμμα 3-6, Καθαρή Ξένη Επένδυση ως ποσοστό του ΑΕΠ



Πηγή EUROSTAT, ίδια επεξεργασία

(Σημείωση: τα παραπάνω στοιχεία δεν περιλαμβάνουν επενδύσεις ακινήτων καθώς και επενδύσεις χαρτοφυλακίου)

Είναι εντυπωσιακή η πτώση των ΑΞΕ στην περίπτωση της Ελλάδας με μέσο όρο αποεπένδυσης για τα έτη 2009-2018 117,36, ενώ η Κροατία κατά το έτος 2009 χάνει από εισροές κεφαλαίων το 49% του Συνολικού παραγόμενου προϊόντος. Άλλες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων με την έναρξη της κρίσης εμφανίζουν υψηλό ποσοστό μείωσης της τάξης του 39,5%, (Σλοβενία) ενώ άλλες χώρες όπως η Κροατία και δεν κατορθώνει να καταστεί ελκυστική σε ξένες επενδύσεις ως το 2018.

3.4-Τρόποι Μετάδοσης της Κρίσης στις Βαλκανικές Οικονομίες

Από τους παραπάνω οικονομικούς δείκτες είναι προφανής η ενσωμάτωση της κρίσης στις εξεταζόμενες χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ο διαφορετικός τρόπος ενσωμάτωσης της κρίσης, το μέγεθος της ύφεσης για κάθε ξεχωριστή οικονομία καθώς και οι μηχανισμοί μετάδοσης της κρίσης. Πιο συγκεκριμένα η μετάδοση της κρίσης διαχύθηκε κυρίως μέσω της μειωμένης Ευρωπαϊκής αλλά και παγκόσμιας ζήτησης με αποτέλεσμα την μείωση του **εξαγωγικού εμπορίου για** τις εν λόγω χώρες. Επίσης έναν δεύτερο παράγοντα μετάδοσης της κρίσης αποτέλεσε ο **τραπεζικός τομέας**. Επισημαίνεται ότι μετά την σταδιακή απελευθέρωση των αγορών αυτών εγκαταστάθηκαν στις χώρες-οικονομίες αυτές ξένες τράπεζες που με την έναρξη της κρίσης μειώθηκε το ενεργητικό τους από την κατοχή κρατικών ομολόγων και την σταδιακή κεφαλαιοποίησή τους ύστερα από την εφαρμογή δημοσιονομικών περιορισμών (προγράμματα σταθερότητας) των χωρών προέλευσης των τραπεζικών αυτών ιδρυμάτων. Ακόμα οι οικονομίες αυτές στις δεκαετίες του '90 και του '00 αποτέλεσαν βασική αφετηρία επενδύσεων τόσο των Η.Π.Α. όσο και χωρών της Ευρώπης με την αύξηση **Άμεσων Ξένων Επενδύσεων**, Ακινήτων και επενδύσεων χαρτοφυλακίου. Η εκροή εργατικού δυναμικού από τις χώρες της Βαλκανικής σε άλλες ανεπτυγμένες αλλά και αναπτυσσόμενες οικονομίες αποδυνάμωσαν το ακαθάριστο εθνικό εισόδημα των επιμέρους χωρών (αδυναμία επανεγκατάστασης και εργασίας στις χώρες αυτές, μη αποστολή εμβασμάτων δηλαδή πόρων στην εθνική οικονομία κλπ.). Έναν ακόμα σημαντικό λόγο-διάυλο μετάδοσης της κρίσης στις χώρες τις Νοτιανατολικής Ευρώπης αποτέλεσε η καθιέρωση ενός ενιαίου Ευρωπαϊκού πλαισίου κανόνων και λειτουργιών της αγοράς και η διαφοροποίηση της αφομοίωσης του νέου ρυθμιστικού και νομικού πλαισίου για κάθε χώρα ξεχωριστά. Επισημαίνεται η διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων στις χώρες αυτές, και ο βαθμός δυσκολίας εφαρμογής ή και σε πολλές περιπτώσεις αδυναμίας ανάληψης δεσμεύσεων κάθε επιμέρους οικονομίας-χώρας (Barlett & Prica 2011; Estrin & Uvalic, 2014)

Προς επιβεβαίωση των αποτελεσμάτων όπως αυτά περιγράφηκαν και επισημάνθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο (κεφάλαιο 3) οι συνέπειες της κρίσης πραγματοποιήθηκαν μέσω των συγκεκριμένων διαύλων μετάδοσης. Ειδικότερα, σε σχέση με τον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, υπήρξαν αρνητικοί ρυθμοί ανάπτυξης κυρίως την πρώτη πενταετία της κρίσης, με αποτέλεσμα συγκεκριμένες χώρες όπως η Σερβία και η Βοσνία να ζητήσουν οικονομική βοήθεια από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) μέσα από πακέτα στήριξης και λειτουργώντας στο πλαίσιο προγραμμάτων δημοσιονομικής σταθερότητας. Οι αρνητικοί ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ

οφείλονται εν πολλοίς στην μειωμένη καταναλωτική δαπάνη (καταναλωτική ζήτηση) αλλά και στην αύξηση του ξένου δανεισμού, μέσω του δικτύου των θυγατρικών τραπεζών στις χώρες αυτές (Golemis & Papadopoulou, 2009). Ωστόσο θα πρέπει να σημειώσουμε ότι μετά το έτος 2017 παρατηρούνται θετικοί ρυθμοί ανάπτυξης. Ενδεικτικά αναφέρουμε την Βόρεια Μακεδονία που εμφανίζει θετικό ρυθμό ανάπτυξης της τάξης του 3,2% καθώς και η προσδοκώμενη ανάπτυξη της Σερβίας και το 2020 κατά 3,5% (EurActiv, 2019)

Σε σχέση με τα δημοσιονομικά ελλείμματα η κρίση διαφοροποιείται κυρίως μέσα από την εφαρμογή προκυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής που εφάρμοσαν ορισμένες οικονομίες δηλαδή περικοπή δημοσίων δαπανών και αύξηση φόρων, που συνιστά μια απολύτως συσταλτική δημοσιονομική πολιτική (όπως η Βοσνία και το Μαυροβούνιο) ώστε να εμφανίζουν θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης όταν θεωρητικά τουλάχιστον ολόκληρη η «οικονομική» Ευρώπη βρέθηκε σε μία κατάσταση κανονικότητας. Άλλες χώρες όπως η Κροατία κατόρθωσαν να μειώσουν τα δημοσιονομικά τους ελλείμματα εφαρμόζοντας διαφοροποιημένες δημοσιονομικές πολιτικές (Cocozza et al, 2014)

Σε ότι αφορά το υψηλό Δημόσιο χρέος, αυτό οφείλεται κυρίως στον εξωτερικό δανεισμό (Καραμούζης, 2009). Η δανειακή επιβάρυνση των οικονομιών αυτών προϋπήρχε της υφιστάμενης κρίσης ως αποτέλεσμα του ανεπαρκούς θεσμικού πλαισίου, της φοροδιαφυγής, της Κυβερνητικής διαφθοράς και της αδυναμίας του εσωτερικού δανεισμού και συγκεκριμένα η έκδοση κρατικών ομολόγων για την χρηματοδότηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Κατά την διάρκεια της κρίσης αυξήθηκε το ιδιωτικό χρέος λόγω κυρίως της μειωμένης ιδιωτικής αποταμίευσης ενώ μειώθηκε το Δημόσιο λόγω των περιοριστικών δημοσιονομικών και νομισματικών πολιτικών. Αποτέλεσμα της ύπαρξης Δημοσίου χρέους, ήταν συγκεκριμένες οικονομίες να προσφύγουν σε διεθνείς οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα, αφού τα εγχώρια Τραπεζικά ιδρύματα αδυνατούσαν να χρηματοδοτήσουν την οικονομία αλλά και λόγω της σημαντικής εισροής κεφαλαίων, μέσω των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων. Σε αντιστάθμιση της ξένης παροχής βοήθειας-εξωτερικής χρηματοδότησης, εφαρμόστηκαν νέα διαρθρωτικά μέτρα, όπως περικοπές μισθών, περιορισμός κρατικών δαπανών και κατανάλωσης (δηλαδή μείωση της εγχώριας ζήτησης), υποτίμηση νομίσματος, κατάργηση των επιδοτήσεων. Ωστόσο η εφαρμογή των οικονομικών πολιτικών δεν κατεγράφη μόνο στο οικονομικό πεδίο, αφού είχαν και μεγάλο εύρος κοινωνικό αντίκτυπο όπως η αύξηση της ανεργίας, η μείωση του βιοτικού επιπέδου, η διευρυμένη φτωχοποίηση, η αύξηση της μετανάστευσης, δηλαδή η απώλεια εγχώριου εργατικού δυναμικού.

Οι ΑΞΕ (Άμεσες Ξένες Επενδύσεις), αποτελούν συστατικό στοιχείο του Ισοζυγίου πληρωμών μιας οικονομίας, (μαζί με το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών που αποτυπώνει τον βαθμό εξαγωγικής δραστηριότητας μιας χώρας) και αναφέρεται στην εισροή ξένων κεφαλαίων, τόσο σε επίπεδο επιχειρηματικής δραστηριότητας (Εμπορικές, βιομηχανικές επιχειρήσεις), όσο και σε επίπεδο ακινήτων αλλά και επενδύσεων χαρτοφυλακίου όπως ομόλογα μετοχές κλπ (Κυρίκος, 2015)

Οι χώρες της Βαλκανικής πριν την εκδήλωση της ύφεσης αποτέλεσαν οικονομικά πεδία υποδοχής ΑΞΕ, για μια σειρά από λόγους όπως (Αλεξάνδροβα 2007):

- Το χαμηλό κόστος παραγωγής
- Η οικονομική σταθερότητα, κυρίως την δεύτερη δεκαετία μετάβασης των χωρών αυτών
- Η πραγματοποίηση και επέκταση επενδυτικών προγραμμάτων από χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης
- Η εγγύτητα με την Ευρώπη
- Τα φορολογικά κίνητρα
- Η προοπτική ένταξης Βαλκανικών χωρών στην Ε.Ε

Η παγκόσμια οικονομική κρίση δεν ήταν δυνατόν να αφήσει ανεπηρέαστη την περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ο περιορισμός των ΑΞΕ εμφανίζεται από το 2009. Οι χώρες που υπέστησαν την μεγαλύτερη μείωση όπως η Ρουμανία, ήταν αυτές που δέχθηκαν το μεγαλύτερο ποσό εισροών νέων κεφαλαίων την δεκαετία προ κρίσης. Αυτό δικαιολογείται και από το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες οικονομίες (Ρουμανία) είχαν και διευρυμένο άνοιγμα της αγοράς σε σχέση με υπόλοιπες χώρες και συνεπώς βίωσαν και το μεγαλύτερο «άνοιγμα» της κρίσης στην περίπτωση των ΑΞΕ. Η μόνη χώρα που έμεινε σχεδόν ανέπαφη στον τομέα αυτό είναι η Αλβανία. Οι ΑΞΕ για τις συγκεκριμένες οικονομίες αποτέλεσαν την «ατμομηχανή» των Εθνικών τους οικονομιών που με το ξέσπασμα της κρίσης καταγράφουν μία αποστροφή επενδυτικών κινήσεων από την Ευρωπαϊκή αγορά αλλά και λόγω της Ελληνικής επενδυτικής υστέρησης η οποία συρρικνώθηκε λόγω της εφαρμογής δημοσιονομικών πολιτικών. Σημειώνεται ότι η Ελλάδα αποτέλεσε για τις χώρες αυτές στο οικονομικό πεδίο των ΑΞΕ ισχυρό επενδυτή. Αυτή ακριβώς η αποεπένδυση των ΑΞΕ δημιούργησε δυσχερή προβλήματα στην αποπληρωμή του Δημοσίου χρέους και ειδικότερα του εξωτερικού χρέους (Βασιλειάδου & Γεραμάνη, 2013; Panagiotou, 2014). .

Σε ότι αφορά το εξαγωγικό εμπόριο, στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών καταγράφεται επίσης πτώση, διότι οι περισσότερες Βαλκανικές οικονομίες αποτέλεσαν τους κύριους

προμηθευτές των Ευρωπαϊκών αγορών ειδικά σε πρώτες ύλες. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 25% του παραγόμενου προϊόντος πολλών Βαλκανικών οικονομιών βασιζόταν στις εξαγωγές (εξωτερική ζήτηση). Οι χώρες της Ευρώπης αποτελούσαν για την Βαλκανική αγορά τον κύριο εταίρο με συνέπεια η βαθιά οικονομική ύφεση των Ευρωπαϊκών οικονομιών να πλήξει σημαντικά την εξαγωγική δραστηριότητα των Βαλκανίων. Επίσης με την κορύφωση της ύφεσης στις χώρες της Βαλκανικής και την πτώση των εξαγωγών υπήρξε υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας κυρίως έναντι του δολαρίου και του ευρώ με αποτέλεσμα την επιδείνωση του ελλείμματος (Βασιλειάδου & Γεραμάνη, 2013).

Τέλος θα πρέπει να επισημανθεί ο ρόλος του τραπεζικού τομέα, που αποτελεί ένα ακόμα ευάλωτο παράγοντα της διάχυσης της κρίσης στις εξεταζόμενες οικονομίες. Πριν την χρηματοοικονομική κρίση οι Βαλκανικές οικονομίες παρουσίασαν υψηλό βαθμό πιστωτικής επέκτασης. Ειδικότερα χώρες όπως η Βοσνία εμφάνισαν πιστωτική ευχέρεια της τάξης του 20% ενώ άλλες όπως η Βουλγαρία και Ρουμανία στο 30% (Panagiotou, 2014).

Η σχεδόν κατάρρευση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος ειδικότερα τα πρώτα χρόνια είχε σαν αποτέλεσμα την διακοπή της χρηματοδότησης των επιχειρήσεων αλλά και την δυσκολία εύρεσης νέου δανεισμού, από αυτές. Ακόμα ένα δεδομένο ήταν ότι το ξένο κεφάλαιο, είτε με την μορφή ΑΞΕ, είτε με την μορφή θυγατρικών πιστωτικών ιδρυμάτων με το ξέσπασμα της κρίσης παρουσιάζει έντονη πτώση της εγχώριας πιστωτικής επέκτασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2008 το 75% του ενεργητικού των τραπεζών το κατείχαν ξένοι πιστωτικοί οργανισμοί, (Βοσνία, Κροατία). Επίσης ο τραπεζικός τομέας δεν βασίστηκε στις ιδιωτικές αποταμιεύσεις αλλά κατεξοχήν στην παροχή ρευστότητας των (άλλων Ευρωπαϊκών) μητρικών τραπεζών προς τις θυγατρικές με συνέπεια κατά την επικράτηση της κρίσης να παγώσουν οι χρηματοδοτήσεις στις επιμέρους αγορές. (Gardó & Martin, 2010; Barlett & Prica 2011; EBRD, 2018)

Συνέπεια, όλων των παραπάνω παραγόντων που εν τη γενέσει της κρίσης κατέστησαν ευάλωτες οικονομικά της χώρες των Βαλκανίων, είναι και ο άμεσος αντίκτυπος στον κοινωνικό τομέα. Οι αρνητικοί δείκτες αύξησαν την ανεργία που με την σειρά της δημιουργεί κοινωνικά αδιέξοδα και ανυπαρξία προοπτικής. Ακόμα οι περικοπές προϋπολογισμών καθιστούν ένα κράτος “φτωχό” στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών όπως η εκπαίδευση και η υγεία και τα αυστηρά μέτρα λιτότητας επιδεινώνουν τον περιορισμό της απασχόλησης και την ανισοκατανομή των εισοδημάτων. Η οικονομική ανασφάλεια δημιουργεί ψυχολογικά αδιέξοδα και παρεκκλίνουσες συμπεριφορές. Όλες οι χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου και ειδικότερα οι

χώρες των Δυτικών Βαλκανίων κλήθηκαν και σε κοινωνικό επίπεδο να διαχειριστούν τις οικονομικές συνέπειες της κρίσης και ταυτόχρονα την απομάκρυνση των προσδοκιών τους για την ένταξή τους στην Ευρωπαϊκή ένωση (Panagiotou , 2014).

Υπό τις παρούσες συνθήκες ο ρόλος της Ελλάδας υποβαθμίστηκε, υπό την έννοια ότι αποτελούσε έναν ισχυρό διαμεσολαβητή ένταξης χωρών των Δυτικών Βαλκανίων. Η Ελληνική κρίση αποσταθεροποίησε τον ρόλο της χώρας μας ως παράγοντα προοπτικής και ευημερίας για τις χώρες των Δυτικών κυρίως Βαλκανίων, αφού είχε (και έχει) να επιλύσει σημαντικά διαρθρωτικά προβλήματα στο εσωτερικό της τα οποία ανεδείχθησαν και κορυφώθηκαν στα χρόνια της κρίσης. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι το αυξημένο βιοτικό επίπεδο της Ελλάδας σε συνδυασμό με την de jure αναγνώριση της χώρας ως ισότιμο μέλος της Ευρωπαϊκής οικογένειας, καλλιέργησε προσδοκίες στις χώρες αυτές για την ένταξή τους και την πολυεπίπεδη σύγκλιση των κοινωνιών τους με την Ευρώπη. Η Ελληνική κρίση καθώς και η διαχείριση της δημιούργησε επιφυλάξεις στους Βαλκανικούς Εταίρους. Στην βάση αυτών των συνθηκών η «γέφυρα» μεταξύ χωρών της Βαλκανικής και Ευρώπης διακόπτεται αφού η Ελλάδα δεν μπορεί να παρέμβει ισχυρά και να επηρεάσει τις συμβαλλόμενες χώρες με την Ευρώπη (Panagiotou,2014)

Συζήτηση – Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία εξετάστηκαν οι τρόποι επηρεασμού της Ελληνικής οικονομίας από την χρηματοοικονομική κρίση καθώς και οι αδυναμίες του Ελληνικού οικονομικού συστήματος προ κρίσης που επέτειναν το φαινόμενο και τις συνέπειές του. Επίσης εξετάστηκαν οι τρόποι

αντιμετώπισης καθώς και βασικοί οικονομικοί δείκτες της εγχώριας οικονομίας ενώ έγινε ιδιαίτερη αναφορά στον ευαίσθητο χώρο της υγείας. Σε ότι αφορά τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης σε οικονομίες των Βαλκανίων και προκειμένου να καταγραφούν τα κανάλια μετάδοσης της κρίσης στις εξεταζόμενες χώρες, αποτυπώθηκε η διαχρονική εξέλιξη μακροοικονομικών δεικτών που κατέδειξαν τα δομικά στοιχεία αυτών των οικονομιών ώστε να καταστούν περεταίρω ευάλωτες στην διεύρυνση της κρίσης τόσο χρονικά όσο και οικονομικά.

Σε σχέση με την Ελληνική κρίση επισημάνθηκαν οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν την χώρα στα οικονομικά αδιέξοδα. Ειδικότερα η έλλειψη της ανταγωνιστικότητας της Ελληνικής οικονομίας και μέσω του εξωτερικού δανεισμού η αύξηση των εισαγωγών κατέστησαν διαρκώς ελλειμματικό το Εμπορικό Ισοζύγιο. Οι διασταλτικές δημοσιονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες όχι σαν αποτέλεσμα του εσωτερικού πλούτου αλλά σαν συνέπεια του συνεχούς δανεισμού κατέστησαν τα δημόσια οικονομικά ελλειμματικά. Η ανυπαρξία πολιτικής βούλησης των Κυβερνήσεων να προβούν σε διαρθρωτικές κινήσεις καθιέρωσαν στρεβλώσεις που δεν κατάφερε να υπερβεί καμία πολιτική κατάσταση. Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης το 2008 και η παγκόσμια οικονομική αποσταθεροποίηση κατέστησαν την Ελληνική οικονομία και το Ελληνικό τραπεζικό σύστημα ανίσχυρο να αποτελέσει έναν μοχλό αντιστάθμισης των δημοσιονομικών απωλειών μιας και αυτό εντάχθηκε όλα τα προηγούμενα χρόνια σε μία πιστωτική επέκταση βασιζόμενο σε Ελληνικά ομόλογα και σε στοιχεία του ενεργητικού των τραπεζών που εξαρτιόνταν απολύτως από το Ελληνικό δημόσιο. Τα Δημοσιονομικά προγράμματα προσαρμογής, επικεντρώθηκαν σε εσωτερική υποτίμηση μέσω της περικοπής μισθών και συντάξεων ενώ βλήθηκε σημαντικά η μεσαία τάξη που παραδοσιακά στην Ελληνική οικονομία αποτελεί το βασικό στοιχείο του παραγωγικού ιστού της χώρας (Alpha Bank, 2009; Μιχοπούλου, 2014).

Η ένταξη της Ελληνικής οικονομίας σε τρία προγράμματα σταθερότητας και σε ένα κούρεμα του χρέους δεν απέδωσε τα προσδοκώμενα μιας και οι πληγές της δεκαετούς ύφεσης δεν έχουν ξεπεραστεί ακόμα. Επίσης στην διάρκεια της ύφεσης ισχυροποιήθηκε και η διαφοροποίηση μεταξύ Βορρά και Νότου, Με την Ελλάδα να αποτελεί κατά τους διεθνείς και Ευρωπαϊκούς οργανισμούς την κατεξοχήν χώρα του Ευρωπαϊκού νότου με τα σημαντικότερα προβλήματα. Η ιστορία απέδειξε ότι η "εμμονικές" αυστηρές δημοσιονομικές πολιτικές δεν οδηγούν από μόνες τους σε ανάκαμψη των οικονομιών.

Ακόμα η κρίση ανέδειξε και την αδυναμία της Ευρώπης με την χρήση κατάλληλων εργαλείων να περιορίσει ανάλογους κινδύνους. Ο προσανατολισμός της Ευρώπης και κυρίως της

Ευρωζώνης επικεντρώθηκε κυρίως σε "εμμονικές" μονεταριστικές πολιτικές μέσω της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και μέσω της Γερμανικής οικονομικής ισχύος σε καθιέρωση θεσμών και πρακτικών που όξινε τις οικονομικές αντιθέσεις μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών. Το ζητούμενο και η πρόθεση της Γερμανικής Ευρώπης δεν ήταν η εξισορρόπηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και η ενίσχυση των οικονομιών του Ευρώ αλλά η διασφάλιση των ισχυρότερων χωρών του Ευρώ, (Βασιλειάδου & Γεραμάνη, 2013; Μιχοπούλου, 2014).

Η κρίση στην Ελληνική οικονομία και κοινωνία αλλά και σε ισχυρότερες οικονομίες της Ευρώπης, αποτιμάται σε μακροοικονομικούς δείκτες, με βάση το υψηλό δημόσιο χρέος, την μακροχρόνια και υψηλή ανεργία, την αδυναμία πιστωτικής επέκτασης του τραπεζικού συστήματος, την συσσώρευση κόκκινων δανείων, την αδυναμία επέκτασης της βιομηχανικής παραγωγής και σε επίπεδο δημογραφικό και κοινωνικό το κύμα μετανάστευσης Ελλήνων επιστημόνων, την γήρανση του πληθυσμού, την επισφαλή κατάσταση των ασφαλιστικών ταμείων. Στο πλαίσιο τήρησης των προγραμμάτων αυτών η Ελληνική οικονομία θα πρέπει να προχωρήσει στην καθιέρωση ενός συστήματος διαρθρωτικών αλλαγών, απομακρύνοντας τις στρεβλώσεις ενός αναχρονιστικού μοντέλου παραγωγής και επένδυσης αλλά και την εξυγίανση του Δημοσίου τομέα και αξιοποιώντας τα ποσοτικά εργαλεία της Ε.Ε. (Δημόσιες και Ιδιωτικές επενδύσεις). Η υπέρβαση ανάλογων κρίσεων δεν μπορεί να επιλυθεί αυστηρά στο πλαίσιο αποκλειστικά Εθνικών προσπαθειών και πρωτοβουλιών. Απαιτείται μια "ομοσπονδιακή" αντιμετώπιση τέτοιου μεγάλου εύρους και χρόνου προβλημάτων από την ίδια την Ένωση. Δηλαδή απαιτούνται πολιτικές που θα έχουν στόχο την άμβλυνση των οικονομικών ανισορροπιών μεταξύ των χωρών και την καθιέρωση πρακτικών όχι μόνο θεσμικών διαδικασιών που θα επιτρέψουν την πραγματική σύγκλιση των οικονομιών.

Σε σχέση με τις οικονομίες των Βαλκανικών χωρών εξετάστηκαν βασικοί μακροοικονομικοί δείκτες στην δεκαετή διάρκεια της κρίσης, όπως ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ, το Δημοσιονομικό έλλειμμα και το Δημόσιο χρέος, ο ρυθμός μεταβολής των ΑΞΕ, η μεταβολή του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών. Από την καταγραφή των στοιχείων διαπιστώθηκε μείωση του ρυθμού ανάπτυξης του ΑΕΠ κυρίως ως το 2015 ενώ παρατηρείται σταδιακή μικρή αύξηση έως το 2019. Όλες οι εξεταζόμενες οικονομίες εμφανίζουν Δημοσιονομικά ελλείμματα έως το 2015, ενώ η Σλοβενία εμφανίζει πρωτογενές πλεόνασμα σε όλη της διάρκεια της κρίσης ενώ από το 2015 και μετά καταγράφεται μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων κυρίως λόγω της εφαρμογής συσταλτικών δημοσιονομικών πολιτικών. Το δημόσιο χρέος καταγράφεται υψηλό για όλες τις οικονομίες καθ' όλη την διάρκεια της κρίσης και οφείλεται κυρίως στο εξωτερικό χρέος, την υψηλή χρηματοδότηση από τράπεζες που κατέχουν μητρική

θέση στις εγγώριες οικονομίες και την ύπαρξη ιδιωτικού χρέους λόγω αδυναμίας αποταμιεύσεων. Σε ότι αφορά την εισροή κεφαλαίων καταγράφεται μία ισχυρή αποεπένδυση για το σύνολο των Βαλκανικών οικονομιών αφού οι επενδυτές-χώρες κυρίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης βιώνουν και αυτές ισχυρούς οικονομικούς κραδασμούς αποσύροντας κεφάλαια επενδυμένα στις συγκεκριμένες χώρες αλλά και τη χρηματοδότηση νέων ΑΞΕ, μέσω των θυγατρικών πιστωτικών ιδρυμάτων που δραστηριοποιούνται. Η εξαγωγική δραστηριότητα συρρικνώνεται σημαντικά, (Σερβία, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία) λόγω της μείωσης των εξαγωγών κυρίως προς τις χώρες της Ε.Ε. που προχώρησαν σε περιορισμό των εισαγωγών τους ακριβώς για να βελτιώσουν τα δικά τους ελλείμματα στο εμπορικό τους ισοζύγιο. Αναφορικά με τις τράπεζες και την πιστωτική δυνατότητα, καταγράφεται υψηλή μείωση της πιστωτικής επέκτασης λόγω του περιορισμού κεφαλαίων και την διοχέτευση ρευστότητας από τις μητρικές τράπεζες των Ευρωπαϊκών χωρών.

Όλοι οι παραπάνω παράγοντες αποτελούν τα κανάλια μετάδοσης της κρίσης στις Βαλκανικές οικονομίες και τις καθιστούν ευάλωτες σε μία παγκόσμια κρίση αφού οι οικονομίες τους μετά την μετάβασή τους σε καθεστώς ελεύθερης αγοράς είναι εξαρτημένες από τις χώρες της Ευρώπης. Παρά τον βαθμό επέκτασης της κρίσης αλλά και το ύψος της διαφοροποίησης της κάθε μίας εξατομικευμένης ευάλωτης οικονομίας αναδεικνύεται και πάλι ο υποβαθμισμένος ρόλος της Ελληνικής οικονομίας, εν μέσω κρίσης και η αδυναμία της να συνδέσει, ισχυροποιήσει και τελικά να βοηθήσει στην ένταξη, κυρίως των χωρών των δυτικών Βαλκανίων, στην Ε.Ε. Ο ρόλος της Ελλάδας στην περιοχή θα πρέπει να είναι εξ ορισμού ισχυρός όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας με τις χώρες αυτές αλλά λόγω της γεωπολιτικής σημασίας της θέσης της και της καθιέρωσής της ως έναν ισχυρό σύμμαχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ΟΝΕ. Η Ελληνική οικονομία θα πρέπει να προχωρήσει με γοργούς ρυθμούς ώστε να υπερβεί την δική της κρίση προκειμένου να ανακτήσει τον σημαντικό ρόλο της στην περιοχή ως παράγοντα οικονομικής και πολιτικής σταθερότητας και ενός αξιόπιστου πρεσβευτή μεταξύ χωρών των Δυτικών Βαλκανίων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Βιβλιογραφία

Ελληνικές Πηγές

Αλεξάνδροβα Α, 2007, Οι Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (Οι Ελληνικές Τράπεζες στη Βουλγαρία [Πτυχιακή Εργασία], Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας διαθέσιμο στο: <http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/4890/theFile> [ανάκτηση 30-1-2020]

AlphaBank, 2009, Η κρίση του 2007-2009: Η άνοδος και η πτώση της χρηματοοικονομικής μοχλεύσεως, Οικονομικό Δελτίο, 108: 3-17 διαθέσιμο στο: <https://docplayer.gr/3175777-Oikonomiko-deltio-i-krisi-toy-2007-2009-i-anodos-kai-i-ptosi-tis-hrimatooikonomikis-mohleyseos-sel-3.html> [ανάκτηση 30-1-2020]

Βασιλειάδου Α, Γεραμάνη Ε, 2013, Οικονομική Σύγκλιση στο: Ζυγούλης Φ, Πλιάκη Α, Τα Βαλκανικά Κράτη Μέλη ως εκφραστές της ΕΕ και ο Ευρωπαϊκός Προσανατολισμός των

Βαλκανικών Κρατών, Ινστιτούτο Έρευνας και Κατάρτισης Ευρωπαϊκών Θεμάτων: Αθήνα, σελ. 70-94 διαθέσιμο στο: <http://www.irtea.gr/wp-content/uploads/2013/11/%CE%A4%CE%91-%CE%92%CE%91%CE%9B%CE%9A%CE%91%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%91-%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%97-%CE%9C%CE%95%CE%9B%CE%97-%CE%A9%CE%A3-%CE%95%CE%9A%CE%A6%CE%A1%CE%91%CE%A3%CE%A4%CE%95%CE%A3-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%95.%CE%95.%CE%9A%CE%91%CE%99-%CE%9F-%CE%95%CE%A5%CE%A1%CE%A9%CE%A0%CE%91%CE%AA%CE%9A%CE%9F%CE%A3-%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%A3%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3-%CE%A4%CE%A9%CE%9D-%CE%92%CE%91%CE%9B%CE%9A%CE%91%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%A9%CE%9D-%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%A9%CE%9D.pdf>

[ανάκτηση 30-1-2020]

Καραμούζης Ν. (2009). Τα Αίτια της Διεθνούς Χρηματοπιστωτικής Κρίσης και Ο Ρόλος του Ελληνικού Τραπεζικού Συστήματος, Eurobank EFG Economic Research:IV(8):10-18, διαθέσιμο: <https://www.eurobank.gr/Uploads/Reports/EconomyMarketsIV8.pdf> [3-2-2020]

Κολλίντζας Τ, Ψαλιδόπουλος Μ, (2009). Οι Κρίσεις του 1929 και του 2008 και οι πολιτικές αντιμετώπισής τους, Eurobank EFG Economic Research:IV(8):2-9, διαθέσιμο: <https://www.eurobank.gr/Uploads/Reports/EconomyMarketsIV8.pdf> [3-2-2020]

Κυρίκος, Δ., 2015. *Μακροοικονομική ανάλυση και πολιτική*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/1560>

Μιχοπούλου Σ. (2014). Κρίση χρέους, δημοσιονομική λιτότητα και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη. [Μελέτες/30] INE ΓΣΕΕ- Παρατηρητήριο στη Κρίση, διαθέσιμο: <https://ineobservatory.gr/wp-content/uploads/2014/11/study-30.pdf> [5-2-2020]

Παπάζογλου Χ. (2005). Οι οικονομίες της ΝΑ Ευρώπης: προβλήματα και προοπτικές. Εκδ. Κριτική: Αθήνα

Χαρδουβέλης, Γ. (2018) Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα στα χρόνια της κρίσης, Νομική Βιβλιοθήκη, Διαθέσιμο: <https://bankfin.unipi.gr/wp->

content/uploads/2018/06/%CE%9A%CE%95%CE%A6_1_%CE%9D%CE%9F%CE%9C%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%92%CE%99%CE%92%CE%9B%CE%99%CE%9F%CE%98%CE%97%CE%9A%CE%97_%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F-%CE%A4%CE%A1%CE%91%CE%A0%CE%95%CE%96%CE%99%CE%9A%CE%9F-%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91-%CE%A3%CE%A4%CE%91-%CE%A7%CE%A1%CE%9F%CE%9D%CE%99%CE%91-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%9A%CE%A1%CE%99%CE%A3%CE%97%CE%A3-%CE%A7%CE%91%CE%A1%CE%94%CE%9F%CE%A5%CE%92%CE%95%CE%9B%CE%97%CE%A3-teliko.pdf [ανάκτηση 30-1-2020]

Ξένες Πηγές

Bartlett W, Prca Ivana. (2011). The variable impact of the global economic crisis in South East Europe. *Economic Annals*. 56.:7-34.

Διαθέσιμο:<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0013-3264/2011/0013-32641191007B.pdf>

[ανάκτηση 30-1-2020]

CEIC (2019) Kosovo Unemployment Rate, Available:

<https://www.ceicdata.com/en/indicator/kosovo/unemployment-rate>

Cocozza E, Colabella A, Spadafora F, 2011, The Impact of the Global Crisis on South-Eastern Europe, IMF Working Paper: WP/11/300 διαθέσιμο στο:

<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/The-Impact-of-the-Global-Crisison-South-Eastern-Europe-25452> [ανάκτηση 20-1-2020]

EBRD: Transition Report 1999, EBRD: London, διαθέσιμο στο:

<https://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR99.pdf> [ανάκτηση 30-1-2020]

EBRD: Transition Report 2017-18- Sustaining Growth: South Eastern Europe- Country Assesments, EBRD: London, διαθέσιμο στο: [https://www.ebrd.com/transition-report-2017-](https://www.ebrd.com/transition-report-2017-18)

[18](https://www.ebrd.com/transition-report-2017-18)[ανάκτηση 30-1-2020]

Estrin, S., & Uvalic, M. (2014). FDI into transition economies. *Economics of Transition*, 22(2): 281–312

EurActiv (2019) Επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης στα Δυτικά Βαλκάνια το 2020 βλέπει η EBRD, 7 Νοεμβρίου 2019, Διαθέσιμο:
<https://www.euractiv.gr/section/oikonomia/news/epivradynsi-tis-oikonomikis-anaptyxis-sta-dytika-valkania-to-2020-vlepei-i-ebrd/>

European Commission, Eurostat, Western Balkans 2019, Available:
<https://ec.europa.eu/eurostat/news/themes-in-the-spotlight/western-balkans-2019>

Eurostat (2013) The Statistical Office of The European Union, Available:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

Gardó S, Martin R, 2010, The impact of the Global Economic and Financial Crisis in central, eastern and south-eastern Europe: A stock- taking exercise, European Central Bank: Occasional Paper Series No 114/June 2010 διαθέσιμο στο:
<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp114.pdf> [ανάκτηση 20-1-2020]

Golemis H, Papadopoulou E, 2009, Greek banks in the Balkans. Effects of the crisis and the internationalist deficit, transform!european journal for alternative thinking and political dialogue, 2009(05):51-62, διαθέσιμο στο:
https://www.transform-network.net/fileadmin/migrated/news_uploads/2009-05-en-journal.pdf [ανάκτηση 25-1-2020]

Hellenic Bank Association (2011) EU Banking Sector: The world's largest banking system in the world's largest economic space, European Banking Federation, Available:
<https://www.hba.gr/4Statistika/UplPDFs/FactsFigures202011-reviewed.pdf>

Institute of Statistics (2019) Employment and unemployment from LFS, Available:
<http://www.instat.gov.al/en/themes/labour-market-and-education/employment-and-unemployment-from-lfs>

Jeleva, R., (2012) The Impact of the Crisis on the EU Perspective of the Western Balkans, Centre for European Studies, Konrad Adenauer Stiftung, Available:
<https://www.martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/the-impact-of-the-crisis-western-balkans-web.pdf>

Kosovo Agency of Statistics (2019) Labour Force Survey in Kosovo, Available: <https://ask.rks.gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/labour-force-survey-in-kosovo-2018>

- Koutsoukis, N. S., Roukanas, S., (2011) The Greek crisis that should have been avoided, Available:
https://www.researchgate.net/publication/227486578_The_Greek_crisis_that_should_have_been_avoided/link/545da9150cf27487b44d539a/download
- Markantonatou, M. (2012) The Social Consequences of the Financial Crisis in Greece: Insecurity, Recession and Welfare Deregulation, INTERNATIONAL JOURNAL OF ANTHROPOLOGY, Available:
https://www.academia.edu/3678977/Social_Consequences_of_the_Greek_Crisis_Insecurity_Recession_and_Welfare_Deregulation
- Matsaganis, M. (2013) The Greek Crisis: Social Impact and Policy Responses, Friedrich Ebert Stiftung, Available: <https://library.fes.de/pdf-files/id/10314.pdf>
- Mitsakis, F. (2014) The Impact of Economic Crisis in Greece: Key Facts and an Overview of the Banking Sector, Business and Economic Research, Macrothink Institute
- Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) (2016).Health Policy in Greece OECD. Available:<http://www.oecd.org/greece/Health-Policy-in-Greece-January-2016.pdf>.
- Panagiotou, R., (2012) The Impact of the EconomicCrisis on the Western Balkans and their EU Accession Prospects, EUI Working Paper, ROBERT SCHUMAN CENTRE FOR ADVANCED STUDIES, Available:
https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/24557/RSCAS_2012_64.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Panagiotou R.(2014).The new environment of EU Enlargement:The impact of Economic crisis on the Western Balkans and their EU Accession.Prospects Countemporary Southeastern Europe,pp.33-37
- Stylianidis, S., Peppou, L., Drakonakis, N. (2017) Mental health care in Athens: are compulsory admissions in Greece a one-way road? International Journal of Law and Psychiatry, Available:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160252716300838>

Stylianidis, S., Souliotis, K. (2019) The impact of the long-lasting socioeconomic crisis in Greece, National Center for Biotechnology Information, U.S. National Library of Medicine, Available: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6357520/#ref12>

Βάσεις Δεδομένων

<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

<http://data.imf.org/>